

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Katedra německých a rakouských studií

Bakalářská práce

2020

Tereza Novotná

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Katedra německých a rakouských studií

**Vliv stavby Berlínské zdi na trh práce
v Západním Berlíně**

Bakalářská práce

Autor práce: **Tereza Novotná**

Studijní program: **Mezinárodní teritoriální studia**

Studijní obor: **Česko-německá studia/Deutsch-Tschechische Studien**

Vedoucí práce: **doc. PhDr. Tomáš Nigrin, Ph.D.**

Rok obhajoby: **2020**

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 20. 05. 2020

Tereza Novotná

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala zejména svému vedoucímu, panu docentovi Tomáši Nigrinovi, za cenné rady při zpracovávání bakalářské práce. Vděčná jsem rovněž Statistickému úřadu Berlin-Brandenburg, který mi umožnil přístup do svého digitalizovaného archivu.

Poděkovat bych chtěla i své rodině za neutuchající podporu, dále pak přátelům, na které jsem se mohla vždy spolehnout.

Bibliografický záznam

Novotná, Tereza. *Vliv stavby Berlínské zdi na trh práce v Západním Berlíně*. Praha, 2020. 49 s. Bakalářská práce (Bc.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. Katedra německých a rakouských studií. Vedoucí diplomové práce doc. PhDr. Tomáš Nigrin, Ph.D.

Rozsah práce

85 071 znaků (vč. mezer)

Abstrakt

Předložená práce se zaměřuje na západoberlínské hospodářství v období druhé berlínské krize, kdy okolo západní části města vyrostla nepropustná zeď. Práce si klade za cíl zanalyzovat dopady 13. srpna 1961 na pracovní trh Západního Berlína. V 50. letech vládla v Západním Berlíně enormní nezaměstnanost umocněná špatnou hospodářskou kondicí a faktickým nezájmem firem investovat v této části západního Německa. Stavba Berlínské zdi znamenala celou řadu bezprostředních komplikací, ať už se týkaly přerušené dopravy, možného odlivu obyvatel a kapitálu, či především výpadku pracovních sil z Východu. Právě nedostatek pracovní síly, která je pro optimální chod ekonomiky nezbytná, se jevil jako nejpálčivější problém, který se musel bezodkladně začít řešit – v opačném případě by hrozilo zhroucení západoberlínské ekonomiky. Především díky okamžité finanční pomoci spolkové vlády a politickým schopnostem západoberlínského starosty Willyho Brandta se mimo jiné formou různých daňových slev dařilo nejen snižovat nezaměstnanost, ale i nalákat do města nové investory. Již v roce 1962 úřady zaznamenaly plnou zaměstnanost a v Západním Berlíně započalo období rozkvětu, díky kterému se město stalo perlou dávající na oddiv možnosti a schopnosti kapitalismu. Z dlouhodobého hlediska tak ve stavbě Berlínské zdi můžeme spatřovat onen zlomový okamžik, který Západnímu Berlínu umožnil znovunastartování hospodářství a otevřel mu cestu k prosperitě.

Klíčová slova

Berlín, Západní Berlín, Berlínská zeď, 1961, pracovní migrace, trh práce

Title

The impact of the construction of the Berlin Wall on the labour market in West Berlin

Abstract

This thesis focuses on the West Berlin economy during the second Berlin crisis when an impermeable wall grew around the western part of the city. The aim of this thesis is to analyse the effects of August 13, 1961 on the labour market in West Berlin. In the 1950s, there was enormous unemployment in West Berlin, influenced by poor economic conditions and the fact that companies were not interested in investing in this part of West Germany. The construction of the Berlin Wall resulted in a number of immediate complications, whether it be interrupted traffic, the possible outflow of people and capital or, above all, an outage of the labour force from the East. It was the lack of manpower, which is considered to be essential for the optimal functioning of the economy, that appeared to be the most pressing problem which had to be solved immediately – otherwise, the West Berlin economy would have collapsed. Thanks to the prompt financial aid of the federal government and political capabilities of the governing mayor of West Berlin, Willy Brandt, it led, among other things, to reducing unemployment and also attracting new investors to the city as a result of various tax discounts. As early as in 1962, the unemployment rate dropped and a period of prosperity began in West Berlin, which made the city a role model to show the possibilities and abilities of capitalism. In the long run, we can see in the construction of the Berlin Wall the turning point which enabled West Berlin to relaunch the economy and to open its way to prosperity.

Keywords

Berlin, West Berlin, Berlin Wall, 1961, labour migration, labour market

Obsah

ÚVOD	1
1. HOSPODÁŘSKÁ SITUACE V ZÁPADNÍM BERLÍNĚ 1945–1961	6
1.1 <i>Hospodářská rekonstrukce po konci války</i>	9
1.2 <i>Iniciativa v rukou Spolkové republiky Německo – 50. léta</i>	11
1.3 <i>Pendlerství – pracovní migrace mezi dvěma odlišnými světy</i>	13
1.3.1 <i>West-Grenzgänger v letech 1949–1961</i>	15
1.3.2 <i>Ost-Grenzgänger v letech 1949–1961</i>	17
1.3.3 <i>Lohnausgleich – mzdové dorovnání</i>	18
2. BEZPROSTŘEDNÍ DOPADY STAVBY ZDI NA HOSPODÁŘSTVÍ ZÁPADNÍHO BERLÍNA	19
2.1 <i>Vliv na veřejnou dopravu mezi oběma částmi města</i>	22
2.2 <i>Proměny pracovního trhu v Západním Berlíně po stavbě zdi</i>	25
2.2.1 <i>Ztráta pracovních sil z Východu a následná reakce západoberlinských zaměstnavatelů</i>	25
2.2.2 <i>Bývalí Ost-Grenzgänger jako zátěž po pracovní trh?</i>	28
3. POLITICKÁ REAKCE: OPATŘENÍ KE ZLEPŠENÍ POMĚRŮ NA TRHU PRÁCE A JEJICH VÝSLEDKY	29
3.1 <i>Politický přístup: attentismus vs. bezodkladná reakce</i>	30
3.2 <i>Přezkoumání dopadu uzavření hranic na systém dorovnávání mezd</i>	31
3.3 <i>Peněžní pomoc pro maloobchodníky</i>	32
3.4 <i>Finanční podpora Spolku „500-Millionen-Topf“</i>	33
3.5 <i>Obrat: pozitivní trendy jako výsledek zavedených opatření</i>	35
ZÁVĚR	40
SUMMARY	42
POUŽITÁ LITERATURA	45
<i>Prameny</i>	45
<i>Sekundární literatura</i>	45

Úvod

Po druhé světové válce se rozhodlo o rozdělení Německa a Berlína mezi čtyři vítězné mocnosti. Poválečný vývoj v Evropě vykrytalizoval v roce 1949, kdy na německém území vznikly dva státy. Zatímco Spolková republika Německo (zkratka SRN) zahrnovala americký, britský a francouzský okupační sektor, v Sověty spravované oblasti byla založena Německá demokratická republika (zkratka NDR). Vznik dvou států se týkal i Berlína, který se stal místem, kde se střetávaly dva naprosto odlišné politické světy. Berličané se tak stali přímými svědky, kteří měli možnost v živém přenosu porovnávat různé přístupy a sledovat výhody či nevýhody obou systémů. Toto uspořádání, které nemá ve světě obdoby, skončilo náhle v noci z 12. na 13. srpna 1961, kdy okolo Západního Berlína vyrostla zeď a se kterou ruku v ruce šlo nepropustné uzavření hranic. Důvodem tohoto kroku byl záměr Jednotné socialistické strany Německa (*Sozialistische Einheitspartei Deutschlands*, zkratka SED) zamezit rostoucímu odlivu obyvatel NDR do západní části města a ukončit pracovní migraci, kdy obyvatelé z Východu dojížděli za prací do Západního Berlína a poškozovali tak východoněmeckou ekonomiku. Cílem SED bylo vytvořit ze Západního Berlína demilitarizované svobodné město.

Stavba Berlínské zdi je v německých dějinách přelomovou událostí z mnoha úhlů pohledu. Předložená bakalářská práce si klade za cíl zanalyzovat dopady 13. srpna 1961 na západoberlínské hospodářství, a především pak na pracovní trh Západního Berlína – výzkumná otázka stanovená pro tuto práci zní, jak stavba Berlínské zdi ovlivnila pracovní trh v Západním Berlíně a jak vypadala následná politicko-ekonomická opatření ke zlepšení poměrů na trhu práce? Klíčovým obdobím pro tuto práci jsou roky 1961 až 1964, nicméně aby bylo dosaženo optimálního výsledku zkoumání, není opomenut ani hospodářský vývoj před stavbou Berlínské zdi. Závěrečná část práce pak má čtenáři přiblížit, jaká opatření stát v reakci na stavbu zdi zavedl a jaký úspěch měla.

V 50. letech panovala v Západním Berlíně enormní nezaměstnanost, navíc ani pro investory nepředstavoval příliš lákavé a perspektivní místo, přestože se situace pozvolna zlepšovala. Z dnešního pohledu, po téměř 60 letech, tak můžeme ve stavbě zdi vidět onu zlomovou událost, která stála na počátku obrození západoberlínského hospodářství. Hypotézou této práce je, že nově vzniklá zeď v prvních měsících nepochybně znamenala obrovské komplikace, ať už se týkaly dopravy, výpadku pracovních sil nebo odlivu

kapitálu. Avšak právě vysoká nezaměstnanost paradoxně pomohla a podařilo se obsadit i hůře placené pozice. Impuls pro tamější ekonomiku pak vyslala především spolková vláda, která ze svého rozpočtu uvolnila dostatek finančních prostředků, díky kterým se Berlínu podařilo nejen překonat krizi, ale dokonce si i otevřít cestu k prosperitě. Stavba Berlínské zdi se tak zcela mimo očekávání stala oním spouštěčem, díky kterému se Západní Berlín konečně dokázal oprostít od krize, která zde vládla celé poválečné období. Nic tak nebránilo tomu, aby se ze zatracovaného ostrova uprostřed Německé demokratické republiky v krátké době stala perla dávající na odiv možnosti a schopnosti kapitalismu.

Bakalářská práce je členěná do tří hlavních částí. První z nich s názvem *Hospodářská situace v Západním Berlíně 1945-1961* pojednává o hospodářském vývoji před stavbou zdi – po válce se Berlín musel vypořádat s naprostým ekonomickým útlumem, který si vyžadoval rozsáhlé strukturální změny a došlo i na měnovou reformu, která byla důvodem sovětské blokády na samém konci 40. let. Následující dekáda se nesla ve znamení finančních injekcí ze spolkového rozpočtu, díky kterým se dařilo snižovat nezaměstnanost, ovšem ekonomická kondice Západního Berlína byla i nadále špatná a ani prognózy nebyly příliš optimistické. Přesto se na samém konci 50. let objevily známky zlepšení a pomalu nastávalo období konjunktury. V rámci první kapitoly je popsán i fenomén pendlerství, tedy dojíždění za prací do jiného státu. Vzhledem k tomu, že počet pendlerů – především těch dojíždějících za prací z východního Německa do Západního Berlína – v druhé polovině 50. let narostl, stal se jejich náhlý výpadek po stavbě zdi citelným zásahem do již tak nestabilních poměrů na trhu práce.

Druhá část práce nazvaná *Bezprostřední dopady stavby zdi na hospodářství Západního Berlína* se věnuje již bezprostředním následkům zlomové události ze 13. srpna 1961. Rychlost, jakou Berlínská zeď vyrostla, způsobila západoberlínskému hospodářství pochopitelně šok. Řada obchodníků orientujících se na východoberlínské obyvatelstvo ztratila svou živnost, o zákazníky přišly i kulturní instituce a městské železniční, respektive podzemní linky *S-Bahn* a *U-Bahn* 13. srpen zcela ochromil. Trh práce se zase musel vyrovnat s náhlým výpadkem citelného počtu pracovníků z Východu. Vzhledem k nestabilní situaci hrozil rovněž masový odliv obyvatel ze Západního Berlína, což by zcela bezpochyby znemožnilo znovunastartování ekonomiky, neboť právě dostatek pracovní síly je základem každého hospodářského růstu.

Již od samého počátku bylo zřejmé, že Západní Berlín nemůže vzniklou situaci zvládnout bez pomoci Spolku. Třetí kapitola *Politická reakce: opatření ke zlepšení poměrů na trhu práce* tedy analyzuje konkrétní opatření, která měla zvrátit nepříznivý vývoj událostí. I vzhledem k tomu, že první pomoc přišla již v řádu několika málo jednotek týdnů, se původní pesimistické prognózy o ztrátě populace, nárůstu nezaměstnanosti, odlivu kapitálu a celkovém poklesu hospodářského výkonu nenaplnily. Respektive negativní dopady uzavření hranic jsou ve statistických ukazatelích pochopitelně patrné, avšak zdaleka ne v takové míře, jak se předpokládalo. Vyložený úspěch po stavbě zdi pak zaznamenal úřad práce na poli míry nezaměstnanosti – ta naopak i nadále klesala, a dokonce se již rok po stavbě zdi podařilo dosáhnout a dlouhodobě udržet plnou zaměstnanost.

Tématem Berlínské zdi se zabývá mnoho literatury, avšak existují aspekty této problematiky, které bývají upozad'ovány. Mezi ně patří pohled na události 13. srpna 1961 očima západoberlínských obyvatel, kteří koneckonců byli zasaženi nejvíce. Kromě dopadů na společnost Západního Berlína jsou v literatuře opomíjeny rovněž popisy konkrétních zaváděných opatření po stavbě zdi a jejich výsledky. Ve většině případů se jedná jen o velmi obecný výklad, avšak podrobný vhled do událostí se objevuje zřídka. Důvodem může být to, že politická situace po stavbě zdi byla nepřehledná, jednání trvala prakticky nepřetržitě a vládou přijatá nařízení se neustále novelizovala a měnila, a i konkrétní dopady jednotlivých opatření jsou vzhledem k jejich kvantitě obtížně analyzovatelné.

Klíčovou oblastí zkoumání bylo bezpochyby pendlerství obyvatel mezi východním a Západním Berlínem, jehož veškeré aspekty podrobně řeší Frank Roggenbuch ve své knize *Das Berliner Grenzgängerproblem: Verflechtung und Systemkonkurrenz vor dem Mauerbau*¹ z roku 2008. Autor ve své publikaci ukazuje politicky rozdělený Berlín jako jednotku, jejíž obě části jsou vzájemně provázané a do určité míry na sobě závislé. Vnáší tak do této problematiky zcela nový pohled.

Pro druhou polovinu práce se stal stěžejní Kurt Leo Shell a jeho studie *Bedrohung und Bewahrung: Führung und Bevölkerung in der Berlin-Krise*,² která byla vydána nedlouho po stavbě zdi, v roce 1965. Autor tak byl schopný bezprostředně zachytit

¹ Frank Roggenbuch, *Das Berliner Grenzgängerproblem: Verflechtung und Systemkonkurrenz vor dem Mauerbau* (Berlin; New York: Walter de Gruyter, 2008).

² Kurt Leo Shell, *Bedrohung und Bewahrung: Führung und Bevölkerung in der Berlin-Krise* (Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 1965).

všechny události tak, jak šly po sobě, aniž by byl ovlivněný časovým odstupem. Ve své publikaci podrobně analyzuje vnitřní problémy, které musela vláda řešit a neopomíjí ani dopady na obyvatele Západního Berlína. Autor se opírá především o rozsáhlé statistiky a výzkumy, nezapomíná však zahrnout ani novinové články, které reflektují pohled společnosti na vládou zaváděné kroky ke zlepšení situace.

Jednou z prvních a zároveň z mála knih, které se souborně věnují celé historii Západního Berlína, je *Die Insel: Eine Geschichte West-Berlins 1948-1990*³ od Wilfrieda Rotta vydaná roku 2009. Jako žurnalistovi není Rottovi cizí poutavé, místy až přehnané, vyprávění dějin města, přičemž klade důraz zejména na vztahy mezi Západním Berlínem a Spolkovou republikou Německo a uvědomuje si také hospodářskou stránku věci.

Podstatnými pro tuto práci byla i další díla, jmenovitě *Izolovaný ostrov: Západní Berlín a jeho proměny po stavbě Berlínské zdi*⁴ Tomáše Nigrina z roku 2013, který nabídl nejen ucelený pohled na západoberlínskou společnost v době stavby zdi, ale i podrobný vhled do problémů, které po uzavření hranic zkomplikovaly fungování městské hromadné dopravy. Autor se rovněž věnoval analýze politických kroků Willyho Brandta, který v celé věci bezpochyby hrál klíčovou roli. Kompaktní pohled na berlínskou otázku nabízí Wolfgang Ribbe ve své knize *Berlin 1945-2000: Grundzüge der Stadtgeschichte*⁵ vydané v roce 2002, která se neomezuje jen na Západní Berlín, ale přibližuje i dění ve východní části města. Čtenář tak dokáže na problematiku nazírat komplexněji. Za zmínku stojí bezesporu i Johannes Bähr a jeho publikace *Industrie im geteilten Berlin (1945–1990): Die elektrotechnische Industrie und der Maschinenbau im Ost-West-Vergleich: Branchenentwicklung, Technologien und Handlungsstrukturen*⁶ z roku 2001, která se orientuje na dějiny berlínského průmyslu a trhu práce. Velmi přínosné jsou zejména statistiky týkající se jednotlivých odvětví a z pohledu této bakalářské práce pak především velký prostor věnovaný pendlerům jak z Východu na Západ, tak opačným směrem.

V úvodní části své bakalářské práce bych rovněž ráda přiblížila specifická gramatická ustanovení, kterými jsem se při psaní řídila, neboť u mnohých pojmů se v jednotlivých zdrojích objevují různé a často i chybné způsoby zápisu. Klíčovými pojmy

³ Wilfried Rott, *Die Insel: eine Geschichte West-Berlins, 1948-1990* (München: C.H. Beck, 2009).

⁴ Tomáš Nigrin, *Izolovaný ostrov: Západní Berlín a jeho proměny po stavbě Berlínské zdi* (Praha: Dokořán, 2013).

⁵ Wolfgang Ribbe, *Berlin 1945-2000: Grundzüge der Stadtgeschichte* (Berlin: Bwv - Berliner Wissenschafts-Verlag, 2002).

⁶ Johannes Bähr, *Industrie im geteilten Berlin (1945–1990): Die elektrotechnische Industrie und der Maschinenbau im Ost-West-Vergleich: Branchenentwicklung, Technologien und Handlungsstrukturen* (München: Saur, 2001).

jsou bezpochyby slovní spojení *Západní Berlín* a *východní Berlín*. V případě prvního z nich je zvoleno psaní obou písmen velkých, jelikož se jedná o de facto samostatnou politickou jednotku. Naopak východní Berlín, jakožto geografické zpřesnění části města, které je jinak plně součástí Německé demokratické republiky, je psáno s malým písmenem na začátku. Slovní spojení *západní Německo* a *východní Německo* jsou psána s malým písmenem na začátku, jelikož neoznačují oficiální název státu – obecně se používají jako ekvivalenty pro názvy Spolková republika Německo, respektive Německá demokratická republika. U označení *Západ* a *Východ* je užíváno velké písmeno v případě, že se dle kontextu jedná o označení konkrétního území odvozeného od světové strany, kde se nachází. V případě *Berlínské zdi* je upřednostňován způsob zápisu s velkým písmenem, neboť se jedná o konkrétní stavbu v Berlíně, která v této práci hraje klíčovou roli.

V textu se rovněž objevují vybrané německé výrazy, které nejsou záměrně překládány do češtiny – konkrétně se jedná o pojmy *Grenzgänger*, respektive *West-Grenzgänger* a *Ost-Grenzgänger*. Pojem *Grenzgänger* označuje tu skupinu obyvatel, která za prací pravidelně dojíždí přes hranice státu či města, ve kterém trvale žije. Zpřesnění směru, jakým se tak děje, pak nabízí slova *West-Grenzgänger* – obyvatel východního Německa pracující v Západním Berlíně a *Ost-Grenzgänger* – člověk žijící v západní části města, který za prací jezdí do východního Německa. Důvodem užívání německých slov je to, že tyto pojmy nemají v českém jazyce jedno či dvouslovný ekvivalent a pro zjednodušení se tedy v práci objevují právě tato zmíněná německá označení. Dále se v textu vyskytují všeobecně známé pojmy *S-Bahn*, tedy berlínská rychlá městská železnice a *U-Bahn*, což je německé označení pro metro. Všechna německá slova jsou zapsána kurzívou, ponechána v původním tvaru a nejsou skloňována.

1. Hospodářská situace v Západním Berlíně 1945–1961

Před druhou světovou válkou platil Berlín za srdce německého hospodářství. Berlín jako říšské hlavní město lákal řadu investorů nejen z oblasti průmyslové výroby, ale i ze sektoru služeb. Kromě sídel mnoha říšských úřadů a správních jednotek se zde nacházela i sídla velkých průmyslových koncernů či centra kulturního dění – přes divadla a muzea až po vzdělávací instituce a nakladatelství. Rozvinutý byl ve městě turistický ruch, který značně přispěl k tomu, že ve službách pracovalo více obyvatel než v průmyslu.⁷ Nicméně ani průmysl nezaostával – Berlín jako tehdejší největší průmyslové město zaměstnával v tomto odvětví více lidí než například Württembersko nebo Sasko.⁸

Druhá světová válka, především její konec, zcela změnila podobu města – již na jaře roku 1945 zbyly z Berlína trosky. Nastal naprostý hospodářský útlum, který byl ještě umocněn poválečným vývojem, kterým se zabývají následující podkapitoly. Berlín v podstatě ztratil funkci hlavního města, neboť došlo k rozpuštění klíčových vládních a správních úřadů.⁹ Válka měla pochopitelně dopad i na berlínskou populaci. Počet obyvatel se značně snížil – v srpnu 1945 byl o 35 % nižší oproti roku 1939 – navíc téměř čtvrtina Berličanů byla zcela bez prostředků odkázána na finanční pomoc státu.¹⁰ Po válce se změnila rovněž struktura obyvatelstva, což je přehledně znázorněno v tabulkách 1 a 2, které zobrazují mužskou, respektive ženskou populaci starší 18 let. Nejmarkantnější rozdíl mezi srpnem 1945 a květnem 1939 lze vidět v počtu mužských obyvatel Berlína mezi 18 a 40 lety. Právě u této skupiny obyvatel došlo k poklesu o téměř 80 %, zatímco úbytek počtu žen stejné věkové kategorie se pohyboval kolem 42 %, což odpovídá celkovému poklesu počtu všech obyvatel. Nejmenší rozdíl ve zmíněných letech lze pozorovat u žen mezi 50 a 60 lety a následně u obyvatel nad 60 let, jejichž počet zůstal srovnatelný. Celkově Berlín ve zmíněném období přišel o polovinu mužského obyvatelstva staršího 18 let a o čtvrtinu dospělé ženské populace. Z tabulek 1 a 2 tudíž vyplývají tři hlavní demografické problémy, se kterými se Berlín musel po válce vypořádat – obrovský úbytek mužské populace mezi 18 a 40 roky, výrazná převaha obyvatel ženského pohlaví a stárnutí populace.

⁷ Ribbe, *Berlin 1945-2000*, 52.

⁸ Ibid.

⁹ Jürgen Fijalkowski et al., eds., *Berlin — Hauptstadtanspruch und Westintegration* (Köln-Opladen: Springer-Verlag, 1967), 229.

¹⁰ Ibid., 230. a Thomas Hertz, *Die Industrie- und Handelskammer zu Berlin: ein Beitrag zur Wirtschaftsgeschichte Berlins* (Berlin; New York: Walter de Gruyter, 2008), 98.

Tabulka 1: Mužské obyvatelstvo Berlína – srovnání roku 1939 a 1945

Věk	17. květen 1939	12. srpen 1945	Ztráta v %
Od 18 do 40 let	722 143	145 329	79,9 %
Od 40 do 50 let	307 711	170 283	44,7 %
Od 50 do 60 let	276 046	194 427	29,7 %
Nad 60 let	266 120	239 042	10,2 %
Celkem	1 572 020	749 081	52,4 %

Zdroj: Jürgen Fijalkowski et al., *Berlin — Hauptstadtanspruch und Westintegration* (Köln-Opladen: Springer-Verlag, 1967), 230.

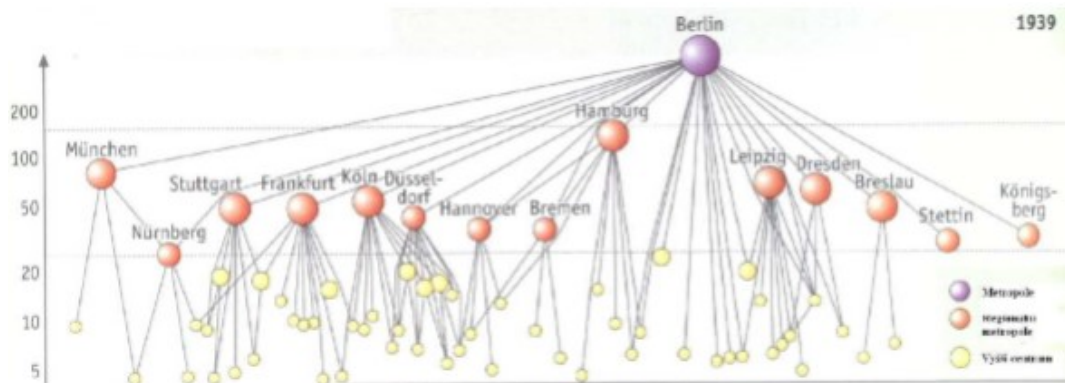
Tabulka 2: Ženské obyvatelstvo Berlína – srovnání roku 1939 a 1945

Věk	17. květen 1939	12. srpen 1945	Ztráta v %
Od 18 do 40 let	857 010	507 233	41,8 %
Od 40 do 50 let	418 351	338 965	19,0 %
Od 50 do 60 let	336 559	312 319	7,2 %
Nad 60 let	353 668	322 198	8,9 %
Celkem	1 965 588	1 480 715	24,7 %

Zdroj: Jürgen Fijalkowski et al., *Berlin — Hauptstadtanspruch und Westintegration* (Köln-Opladen: Springer-Verlag, 1967), 230.

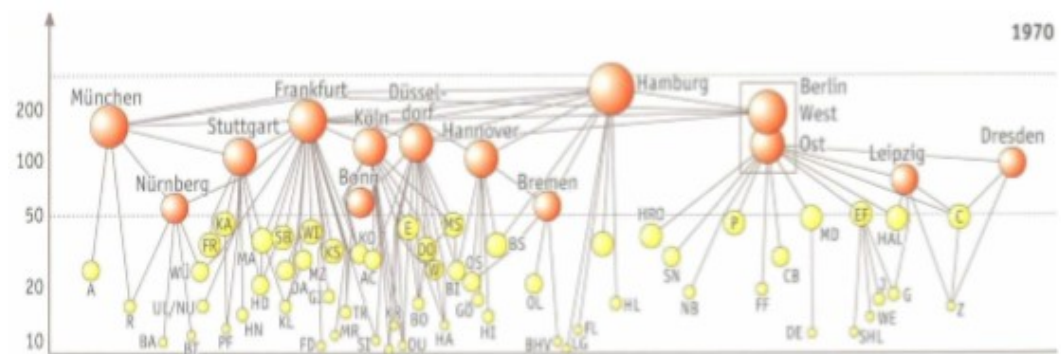
Velmi zajímavý se jeví vývoj hierarchického postavení jednotlivých měst na základě významu terciárního sektoru. Zatímco před druhou světovou válkou byla zřejmá dominantní pozice Berlína oproti ostatním německým městům, v průběhu let se jeho nadřazenost snižovala a Berlín se, co se týká terciárního sektoru, zařadil na úroveň dalších německých měst, což je patrné na následujících schématech. Graf 1 znázorňuje stav v roce 1939 – zde Berlín jasně převyšuje ostatní německá města. Z grafu 2 a 3, které vyobrazují poměry v letech 1970 a 1995, vyplývá, že poválečný vývoj a rozdělení města vedlo k postupnému vyrovnávání rozdílů mezi jednotlivými městy. Za povšimnutí stojí rovněž rozdíl mezi postavením Západního Berlína a východního Berlína na grafu 2. Zde je dobře vidět, že Západní Berlín byl na srovnatelné úrovni s dalšími západoněmeckými městy, naopak východní Berlín v rámci východního Německa i nadále dominoval.

Graf 1: Grafické znázornění hierarchie německých měst 1939 a počet zaměstnaných v terciárním sektoru



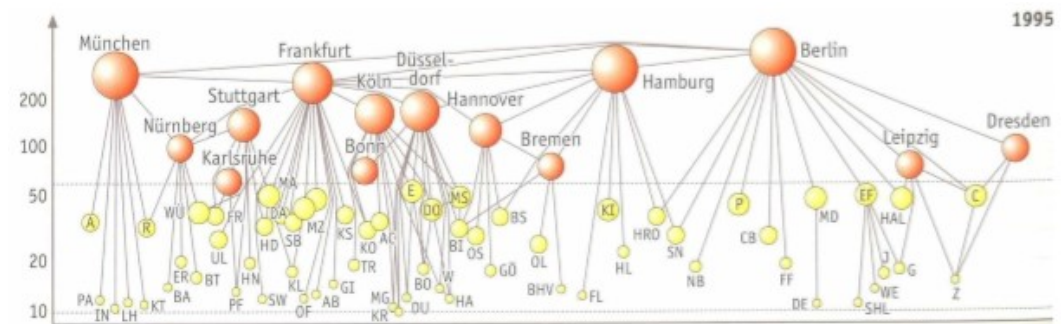
Zdroj: Rüdiger Glaser, Hans Gebhardt a Winfried Schenk, *Geographie Deutschlands* (Darmstadt: Primus Verlag, 2007), 72.

Graf 2: Grafické znázornění hierarchie německých měst 1970 a počet zaměstnaných v terciárním sektoru



Zdroj: Rüdiger Glaser, Hans Gebhardt a Winfried Schenk, *Geographie Deutschlands* (Darmstadt: Primus Verlag, 2007), 72.

Graf 3: Grafické znázornění hierarchie německých měst 1995 a počet zaměstnaných v terciárním sektoru



Zdroj: Rüdiger Glaser, Hans Gebhardt a Winfried Schenk, *Geographie Deutschlands* (Darmstadt: Primus Verlag, 2007), 72.

1.1 Hospodářská rekonstrukce po konci války

Poslední měsíce války znamenaly zkázu nejen pro město, ale i pro majetek průmyslových podniků a tím pro celé berlínské hospodářství. Právě během posledních bojů druhé světové války bylo zničeno více továrních zařízení než při bombardování města spojeneckými letadly. Průmyslová zařízení, která se i přesto podařilo zachovat, ovšem nepřečkala sovětskou správu města od května až do července roku 1945.¹¹

Právě Sověti v tomto období demontovali i funkční průmyslová zařízení s důrazem na ta, která se nacházela mimo plánovaný sovětský okupační sektor města. Takto Berlín ztratil dvě třetiny strojní kapacity oproti situaci bezprostředně po konci války.¹² O poznání hůře na tom byl Západní Berlín, který ztratil 85 % své průmyslové kapacity, na rozdíl od východního Berlína, kde se jednalo jen o 33 % oproti situaci v roce 1936.¹³ Demontáže se týkaly například podniků *Lokomotiv- und Maschinenfabrik Borsig*, *Siemens-Werke*, či *Deutsche Industriewerke*. V demontážích ve svém sektoru, ovšem v daleko menším rozsahu, pokračovala i Francie a Británie. Ukončeny byly definitivně až v roce 1949.¹⁴

Ve zmíněném období, v letech 1945 až 1949, se ve všech okupačních zónách ukotvovaly základy nové hospodářské rekonstrukce a rozhodovalo se, jakým směrem se německé hospodářství bude ubírat. Klíčovým rokem pro berlínské, potažmo německé, hospodářství se stal rok 1947. Již v září 1946 po projevu amerického ministra zahraničních věcí Jamese F. Byrnesa a v té době už expremiéra Winstona Churchilla bylo zřejmé, že se zcela změnil postoj Západu k německé otázce.¹⁵ Nic na tom nezměnila ani krize na přelomu roku 1946/1947, která postihla celou západní Evropu. Ta naopak utvrdila americké Ministerstvo zahraničních věcí, v té době již v čele s Georgem C. Marshalllem, v domněnkách, že existuje vážné nebezpečí sílícího komunistického a tím i sovětského vlivu na západní Německo, což se neslučovalo se záměrem Spojených států amerických obnovit poválečné Německo demokratickou cestou. Od roku 1947 bylo tudíž patrné silné odhodlání Spojených států aktivně podporovat obnovu Německa jako

¹¹ Ribbe, *Berlin 1945-2000*, 52.

¹² Ibid., 54.

¹³ Hertz, *Die Industrie- und Handelskammer zu Berlin*, 98.

¹⁴ Ribbe, *Berlin 1945-2000*, 54.

¹⁵ Werner Abelshäuser, *Deutsche Wirtschaftsgeschichte seit 1945* (Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 2004), 114.

základního kamene celé Evropy, což dokládalo i zavedení Marshallova plánu v témže roce.¹⁶

Dalším impulsem k nastartování německé, potažmo berlínské ekonomiky měla být měnová reforma, která v západních sektorech Berlína proběhla téměř současně s reformou provedenou ve Spojenci spravované části Německa, a to v červnu 1948.¹⁷ Měnová reforma skutečně stála na počátku období označovaném *Wirtschaftswunder* neboli hospodářský zázrak. Hospodářství Západního Berlína však stále nebylo dostatečně provázané s hospodářstvím nyní již Spolkové republiky Německo¹⁸ a představovalo spíše samostatnou funkční jednotku.¹⁹ I to byl důvod, proč Západní Berlín na rozdíl od SRN německý hospodářský zázrak prakticky nezažil.

Hospodářskou situaci konce 40. let v Západním Berlíně ještě více zhoršila sovětská blokáda západní části města, která trvala od 24. června 1948 do 12. května 1949. Během blokády, která byla reakcí na měnovou reformu ve Spojenci spravovaných sektorech Berlína, Sověti uzavřeli všechny pozemní a později i vodní přístupové cesty do západní části Berlína, které by umožňovaly spojení se západním Německem.²⁰ Spojenci tak byli nuceni vytvořit tzv. letecký most, kterým zásobovali své sektory v Berlíně potravinami, uhlím, benzínem, léky, stavebním materiálem a dalšími potřebnými položkami.

Pohyb osob mezi oběma částmi města a mezi Západním Berlínem a Braniborskem však byl i během blokády možný. S ohledem na nedostatek potravin a fakt, že potravinový lístkový systém byl ve východním Berlíně štedřejší (propagandistický tah Sovětského svazu), se někteří Západoberlíňané zcela legálně – umožňoval jim to sovětský předpis – hlásili k jejich přidělení právě ve východní části města.²¹ Nutno ovšem dodat, že z počtu 2 milionů lidí žijících v Západním Berlíně v době blokády,²² se k odběru výhodnějších potravinových lístků ve východním Berlíně přihlásilo jen asi sto tisíc lidí s bydlištěm v západní části města.²³

¹⁶ Abelshauser, *Deutsche Wirtschaftsgeschichte seit 1945*, 114.

¹⁷ Nigrin, *Izolovaný ostrov*, 115-116. a Abelshauser, *Deutsche Wirtschaftsgeschichte seit 1945*, 124-125.

¹⁸ Spolková republika Německo vznikla vyhlášením na základě Trizonie 23. května 1949.

¹⁹ Nigrin, *Izolovaný ostrov*, 116.

²⁰ Michael W. Wolff, *Die Währungsreform in Berlin: 1948/49* (Berlin; New York: Walter de Gruyter, 1991), 85-87.

²¹ Rott, *Die Insel*, 37.

²² Hauptamt Statistik des Magistrats von Gross-Berlin, *Berlin in Zahlen: 1948, 1949* (Berlin: Das neue Berlin, 1949), 21.

²³ Roggenbuch, *Das Berliner Grenzgängerproblem*, 57.

Berlínská krize se značně projevila na západoberlínském hospodářství, především se prohloubily už tak propastné rozdíly mezi západními zónami Německa a spojeneckými částmi Berlína. Hospodářství nepomohl ani zmíněný letecký most, neboť díky němu se dařilo zajistit zásoby pro obyvatele, nikoliv však pro výrobní podniky.²⁴

Vývoj ve 40. letech přispěl k tomu, že se hospodářství Západního Berlína nacházelo na přelomu desetiletí v naprostém útlumu. Produkce západoberlínského průmyslu klesala až do roku 1949 – v červenci 1949 dosahovala pouhých 17 % oproti roku 1936. Navíc zde panovala vysoká nezaměstnanost. V březnu 1949 se míra nezaměstnanosti pohybovala okolo 15,8 % a do června téhož roku stoupla na 18,2 %.²⁵ Svého vrcholu dosáhla v únoru 1950 – tehdy v Západním Berlíně nemělo práci 31,2 % práceschopných osob, tedy 302 800 lidí.²⁶

1.2 Iniciativa v rukou Spolkové republiky Německo – 50. léta

Nezlepšující se situace donutila Spolkovou republiku Německo převzít do budoucna odpovědnost za stabilizaci finančních a hospodářských poměrů Západního Berlína. První opatření přijala SRN v roce 1950, kdy Německý spolkový sněm *Bundestag* odsouhlasil Zákon o opatřeních na podporu ekonomiky Západního Berlína. Ten například garantoval zajištění transportu zboží z i do Berlína či zaručoval daňové slevy pro ty západoněmecké podniky, které zadávaly zakázky Západnímu Berlínu. Spolkový kabinet navíc označil Západní Berlín za „nouzí trpící oblast“, což pro zadavatele veřejných zakázek ve Spolkové republice znamenalo, že při výběru musel vzít v potaz obzvláště západoberlínské firmy.²⁷ Tímto sice Spolková vláda učinila první nezbytné kroky k budoucímu programu na podporu západoberlínského hospodářství, nicméně s postupem času se ukázalo, že jejich význam poněkud přecenila a bude nutné program dále rozvíjet a přepracovávat.

Dalším krokem bylo začlenění Západního Berlína do finančního systému Spolkové republiky Německo v roce 1951. V rámci tohoto procesu převedl Berlín na SRN výběr daní na svém území a SRN naopak převzala státní účty. Západní Berlín díky

²⁴ Ribbe, *Berlin 1945-2000*, 82.

²⁵ Bähr, *Industrie im geteilten Berlin (1945–1990)*, 157.

²⁶ Otto Büsch et al., eds., *Berlin als Hauptstadt im Nachkriegsdeutschland und Land Berlin 1945-1985* (Berlin; New York: Walter de Gruyter, 1987), 335.

²⁷ Fijalkowski et al., *Berlin*, 259. a David E. Barclay, *Schaut auf diese Stadt. Der unbekannte Ernst Reuter* (Berlin: Siedler Verlag, 2000), 303-304.

tomu získal od Spolku pomoc pro zemský rozpočet, půjčku na obnovu, dávky, které Spolek poskytuje ze svého rozpočtu a v neposlední řadě dávky poskytované v rámci sociálního pojištění. Dále byly Berlínu přiděleny prostředky do rozpočtu na výdaje, které má ze zákona pokrýt Spolek nebo jiní veřejní zadavatelé.²⁸

Spolková vláda se i nadále snažila podporovat západoberlínskou ekonomiku daňovými úlevami. Slevy na dani čerpaly od roku 1952 kromě odběratelů berlínského zboží i berlínské firmy, které vyvážely zboží do SRN nebo do zahraničí. Od roku 1955 navíc začala platit další daňová sleva v podobě 20% snížení daně z příjmů právnických osob a daně z příjmů fyzických osob.²⁹

I v druhé polovině 50. let byl Západní Berlín stále odkázán na finanční pomoc ze spolkového rozpočtu. Od roku 1956 pobíral Západní Berlín příspěvek na vyrovnávání schodku městského rozpočtu, příspěvek na konkrétní stavební projekty a dostal rovněž půjčku na krytí mimořádných výdajů při obnově města. O dva roky později se přidalo krytí potřeb všeobecné zdravotní pojišťovny v Berlíně.³⁰

Přes veškerou podporu ze spolkového rozpočtu, která v průběhu 50. let neustále rostla, a přes daňové úlevy pro podnikatele se Západní Berlín i nadále potýkal s velmi špatnou hospodářskou situací. Vzhledem k tomu, že se v blízké době nedalo očekávat zlepšení kondice západoberlínské ekonomiky, Západní Berlín rozhodně nepředstavoval lákavé místo pro investory ze Spolkové republiky ani ze zahraničí. Západní Berlín získal nálepkou města s nízkým životním standardem, nízkými mzdami a vysokou nezaměstnaností, kterou se ale postupně dařilo snižovat.³¹

Avšak navzdory špatným prognózám dokázalo západoberlínské hospodářství na samém konci 50. let díky napojení na západoněmecký trh překvapit a navázat – byť se zpožděním – na prosperitu západního Německa. V letech 1959 a 1960 Západní Berlín dokonce vykázal vyšší hospodářský růst než západní Německo,³² což se projevilo i v poklesu míry nezaměstnanosti.³³ V polovině roku 1961 pak nastal v západním Německu útlum hospodářské konjunktury a stejně tak paralelně v Západním Berlíně, přesto se hospodářství nacházelo v lepším stavu než předchozí rok. Co se týká životního

²⁸ Doris Cornelsen, *Finanzhilfe für Westberlin: Eine Untersuchung über Umfang und Bedeutung der finanziellen Verflechtung im öffentlichen Sektor zwischen West-Berlin und Westdeutschland* (Berlin: Duncker & Humblot, 1970), 9.

²⁹ Fijalkowski et al., *Berlin*, 259-260.

³⁰ Nigrin, *Izolovaný ostrov*, 117.

³¹ Ibid. a Büsch et al., *Berlin als Hauptstadt im Nachkriegsdeutschland*, 335.

³² Shell, *Bedrohung und Bewährung*, 380.

³³ Büsch et al., *Berlin als Hauptstadt im Nachkriegsdeutschland*, 335.

standardu a výše mezd, oba tyto ukazatele se postupně dorovnávaly údajům v industriálních městech v západním Německu a těsně před stavbou zdi Západní Berlín v tomto ohledu jen mírně zaostával.³⁴

1.3 Pendlerství – pracovní migrace mezi dvěma odlišnými světy

Studená válka mezi Východem a Západem ovlivňovala život obyvatel Berlína daleko více než kohokoliv jiného. Právě zde se střetávaly dva zcela odlišné světy a konkurence těchto systémů ovlivňovala Berličany na obou stranách hranice doslova každý den. Významný podíl na tom měla skutečnost, že existovaly dvě měny, přičemž východoněmecká marka (M) měla oproti západoněmecké marce (DM) slabší kurz. Jak již bylo řečeno výše, v průběhu celých 50. let panovala v Západním Berlíně vysoká nezaměstnanost. Navíc polovina západoberlínských nezávislých pracujících vydělávala měsíčně průměrně méně, než bylo existenční minimum, tedy 250 západoněmeckých marek.³⁵ Mnoho obyvatel Západního Berlína tak například nakupovalo ve východní části města, přičemž využili onoho výhodného kurzu – západoněmecké směnárny nabízely za jednu západoněmeckou marku pět východoněmeckých marek.³⁶ Pro obyvatele Západního Berlína tak bylo výhodnější nakupovat zboží a využívat služeb ve východním sektoru s čtyřikrát až pětkrát větší kupní silou. Nejpopulárnějšími se staly nákupy potravin, návštěvy kadeřníka, krejčího či obuvníka.

Přestože překračování hranic bylo zcela legální – čtyři mocnosti garantovaly volný pohyb osob přes hranice³⁷ – Západoberlínští politici se logicky snažili tomuto trendu zabránit, neboť to poškozovalo západoberlínskou ekonomiku. Zvláště rázně proti tomuto veřejně vystupoval starosta Západního Berlína Ernst Reuter (v úřadu byl od roku 1948 až do své smrti v roce 1953).³⁸ Různá opatření na odbourání tohoto trendu zaváděla i sovětská strana, které se kromě konkurence měn staly trnem v oku především útěky východoberlínských obyvatel na Západ. Přistoupili tudíž k zostření kontrol osob překračujících sovětské sektorové hranice, přičemž kromě totožnosti kontrolovali především nákupy či množství směněných peněz. Tento dozor při překračování hranic

³⁴ Shell, *Bedrohung und Bewahrung*, 380.

³⁵ Volker Thomas, *Deutschland zwischen Ost und West: Eine bewusst andere Sicht auf die Zeit von der Weimarer Republik bis zum Ende der DDR* (Berlin: epubli, 2014), 123.

³⁶ Ibid.

³⁷ Roggenbuch, *Das Berliner Grenzgängerproblem*, 20.

³⁸ Ibid., 21.

tak probíhal zcela odlišně než přeshraniční pohyb osob ve zbylých třech sektorech a přispíval tak k uvědomění si, že se vlastně „cestuje“ mezi dvěma absolutně odlišnými politickými světy.³⁹

Klíčovým pojmem této kapitoly je pendler, respektive od něj odvozené slovo pendlerství. Pendlerství je nejčastěji spojováno s pracovní migrací, pendler je tedy člověk, který pravidelně – ať už denně či několikrát za měsíc – dojíždí za prací přes teritoriální hranice místa, kde trvale žije, aniž by se přestěhoval na místo, kde práci vykonává. Obvykle se jedná o dojíždění za zaměstnáním přes hranice vlastního státu, v případě Německa to může být i přes hranice spolkových zemí, záleží na výkladu a kontextu. Co se týká Berlína rozděleného na východní a západní část, označení pendler se paradoxně rovněž používá, i když se jednalo o dojíždění v rámci jednoho města. Důvodem je, že každou část města spravoval jiný stát.

Cestování obyvatel za prací přes teritoriální hranice místa, kde bydlí, není nic, co by se objevilo až s rozdělením města na čtyři, později dvě části. Již před druhou světovou válkou, v dobách, kdy měl Berlín přes 4 miliony obyvatel, dojížděly do hlavního města za prací stovky tisíc lidí jinak žijících v dnešní spolkové zemi Braniborsko.⁴⁰ V březnu roku 1949 úřady registrovaly 200 tisíc lidí dojíždějících za prací z jedné části Berlína do druhé či z Braniborska do Berlína, přičemž 60 % lidí dojíždělo za prací do východního Berlína a 40 % do Západního Berlína.⁴¹ Tato kapitola se nicméně bude primárně soustředit na tu skupinu obyvatel, která dojížděla za zaměstnáním z jedné části Berlína do druhé v době od rozdělení města na Západní a východní Berlín roku 1949 až do stavby zdi v roce 1961.

Po rozdělení Německa a Berlína v roce 1945 se okupační mocnosti společně dohodly, že berlínští zaměstnanci si mohou ponechat práci i přes to, že se nachází v jiném sektoru, než ve kterém žijí. Bez ohledu na rozdělení města na čtyři, později dvě části tak nebylo výjimkou, že Západoberlíňané dojížděli za prací do východní části města a stejně tak tomu bylo v ještě větší míře opačným směrem. Dnes tuto skupinu obyvatel nazýváme *Grenzgänger* (pendleři), ovšem v době rozdělení Berlína bylo dojíždění za prací přes sektorové hranice naprosto běžné, a tudíž nebylo potřeba pendlery souhrnně

³⁹ Erika M. Hoernig, „Kalter Krieg in Berlin“, in *Biographien in Deutschland: Soziologische Rekonstruktionen gelebter Gesellschaftsgeschichte*, ed. Peter Alheit a Wolfram Fisher-Rosenthal et al. (Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 1995), 157.

⁴⁰ Roggenbuch, *Das Berliner Grenzgängerproblem*, 27.

⁴¹ Bähr, *Industrie im geteilten Berlin (1945–1990)*, 130.

pojmenovávat.⁴² Abychom specifikovali, zda mluvíme o zaměstnancích dojíždějících za prací ze Západního Berlína do východního, či opačným směrem, používáme označení *Ost-Grenzgänger* a *West-Grenzgänger*. *Ost-Grenzgänger* je tedy člověk trvale žijící v Západním Berlíně, který pracuje ve východní části města, *West-Grenzgänger* je pak analogické označení pro Východoberlíňana pracujícího v Západním Berlíně. Jelikož tato německá označení nemají v češtině jedno či dvouslovný ekvivalent, tak se pro zjednodušení budou v následujících částech bakalářské práce objevovat právě tyto pojmy.

1.3.1 *West-Grenzgänger* v letech 1949–1961

Pro vývoj počtu *West-Grenzgänger* v letech 1949 až 1961 (tabulka 3) je typický nejprve pokles mezi lety 1949-1953 a poté mírný nárůst v období 1954-1957. V roce 1958 následovalo snížení počtu *West-Grenzgänger* oproti předchozímu roku, v roce 1959 pak došlo k opětovnému navýšení a tento trend vydržel až do roku 1961, kdy fenomén pendlerství ukončila stavba Berlínské zdi. Z tabulky 3 je rovněž patrné, že nejvyšší počet *West-Grenzgänger* úřady zaznamenaly v březnu roku 1949 – 76 000. O rok později toto číslo razantně kleslo na 48 200 a pokles počtu dojíždějících za zaměstnáním do Západního Berlína pokračoval až do roku 1954, kdy nastal nepatrný nárůst oproti roku 1953 z 30 889 na 31 600. Důvodem tohoto poklesu byla vysoká nezaměstnanost panující v Západním Berlíně a rovněž přesídlování obyvatel z východní části města do západní. V roce 1957 bylo registrováno 38 476 *West-Grenzgänger*, o rok později jich bylo o 1 000 méně a od roku 1959 následoval nárůst z asi 40 000 na celkových 62 865 v červenci 1961 což bylo 6,6 % zaměstnaných v Západním Berlíně. Odhaduje se, že dalších zhruba 20 000 lidí z východního Berlína, většinou žen, pracovalo v Západním Berlíně ilegálně, a to především v textilním průmyslu či v západoberlínských domácnostech. Těsně před stavbou zdi – v srpnu 1961 – se počet opět snížil na 56 300, kdy podle odhadů každá desátá výdělečně činná osoba ve východním Berlíně pracovala v Západním Berlíně.⁴³ Tento poměrně náhlý pokles byl výsledkem nové politiky SED, která upustila od politiky faktické tolerance *West-Grenzgänger*. Právě v průběhu celého července roku 1961 organizovala rozsáhlou propagandu proti pendlerům, kteří svým působením

⁴² Roggenbuch, *Das Berliner Grenzgängerproblem*, 34.

⁴³ Frank Roggenbuch, „Verflechtung und Systemkonkurrenz: Eine Betrachtung zum Berliner Grenzgängerproblem.“ *Potsdamer Bulletin für Zeithistorische Studien*, č. 36-37 (2006): 30, http://zzf-potsdam.de/sites/default/files/publikation/Bulletin/roggenbuch_36.pdf (staženo 01. 09. 2018).

v západoberlínských firmách škodily hospodářství Německé demokratické republiky.⁴⁴ Výsledky nových opatření SED se projeví již v následujícím měsíci, kdy počet obyvatel NDR dojíždějících za prací do Západního Berlína klesl v řádech několika tisíců.

Tabulka 3: Vývoj počtu východních Berličanů pracujících v Západním Berlíně (tzv. *West-Grenzgänger*)

Období	<i>West-Grenzgänger</i>	Období	<i>West-Grenzgänger</i>
Březen 1949	76 000	31.12.1957	38 476
01.04.1950	48 200	15.06.1958	37 590
01.04.1951	45 100	30.09.1959	40 083
Leden 1952	37 000	30.06.1960	43 177
31.12.1953	30 889	30.09.1960	50 376
30.09.1954	31 600	09.12.1960	54 065
30.09.1955	33 659	19.07.1961	62 865
31.12.1956	36 682	Srpen 1961	56 300

Zdroj: Frank Roggenbuch, *Das Berliner Grenzgängerproblem: Verflechtung und Systemkonkurrenz vor dem Mauerbau* (Berlin; New York: Walter de Gruyter, 2008), 244.

Struktura pracovní síly se v průběhu 50. let významně změnila. Zatímco v roce 1952 byl podíl *West-Grenzgänger* zaměstnaných v průmyslu 9 %, v roce 1959 to byly už jen 4 %. Pokles zaznamenal i elektroprůmysl – z 12 % v roce 1951 na 4 % v roce 1959, ale poté podíl *West-Grenzgänger* znovu stoupl a před stavbou Berlínské zdi byl jejich podíl v elektroprůmyslu 7 %. Poměrně vysoký podíl *West-Grenzgänger* zaměstnávaly závody Siemens. Nicméně i zde jejich počet v průběhu 50. let klesal – v roce 1949 tvořili asi 20 % všech zaměstnaných, v roce 1958 to byly už jen asi 4 %. Ve strojírenském průmyslu klesl podíl *West-Grenzgänger* mezi léty 1951 a 1959 ze 7 % na 4,5 % a před stavbou zdi stoupl na 6 %. Ve statistikách je obzvláště nápadný oděvní průmysl, ve kterém stoupl počet *West-Grenzgänger* mezi roky 1953 a 1960 o téměř 250 %. *West-Grenzgänger* představovali asi třetinu všech zaměstnaných v západoberlínském oděvním průmyslu, a proto bylo toto odvětví stavbou Berlínské zdi zasaženo nejcitelněji.⁴⁵

⁴⁴ Roggenbuch, *Das Berliner Grenzgängerproblem*, 376.

⁴⁵ Bähr, *Industrie im geteilten Berlin (1945–1990)*, 133-134.

1.3.2 *Ost-Grenzgänger* v letech 1949–1961

Co se týká zaměstnanců cestujících opačným směrem, tedy osob žijících v Západním Berlíně a pracujících ve východní části města, je jejich počet v letech 1949–1951 vyšší, než počet *West-Grenzgänger*, ale poté začíná strmý pád a počet *Ost-Grenzgänger* je od poloviny 50. let několikanásobně nižší – viz tabulka 4. Nápadný je zejména počet *Ost-Grenzgänger* v roce 1949, kdy do východního Berlína jezdilo za práci 122 000 Západoberlíňanů. Od té doby ale číslo neustále klesalo – o dva roky později to bylo už jen něco přes 60 000, v roce 1955 pouze 16 600 a v době těsně před stavbou zdi se jejich počet pohyboval kolem 12 000, přičemž více než polovina z nich byli zaměstnanci železniční společnosti *Deutsche Reichsbahn* pracující sice v Západním Berlíně ale za východoněmecký plat, tudíž se do statistik započítávali jako *Ost-Grenzgänger*.⁴⁶ Zbytek tvořili především umělci, hudebníci, zaměstnanci s vysokou kvalifikací jako doktoři, vědci a technici, či osoby starající se o místní křesťanský kostel.⁴⁷ Důvodů rapidního poklesu počtu *Ost-Grenzgänger* v průběhu 50. let bylo hned několik. Jednak to byly následky rozdělení měny na východoněmeckou marku a západoněmeckou marku v roce 1948 a především pak slabý kurz východoněmecké marky. Podíl na poklesu měly i čistky, které ve východním Berlíně probíhaly a které v roce 1952 ještě nabraly na intenzitě. V první polovině 50. let se navíc postupně začala zlepšovat situace na trhu práce v Západním Berlíně. Západoberlíňané, kteří dosud byli v podstatě nuceni si hledat práci ve východní části města kvůli vysoké nezaměstnanosti v Západním Berlíně, tak ztratili motivaci k dojíždění za méně atraktivním zaměstnáním a vraceli se zpět.⁴⁸

⁴⁶ Bähr, *Industrie im geteilten Berlin (1945–1990)*, 131-132.

⁴⁷ Schmidt, „Grenzgänger: Sauberes Pärchen“, *Der Spiegel* Nr. 34/1961 (16. August 1961): 18-19.

⁴⁸ Bähr, *Industrie im geteilten Berlin (1945–1990)*, 131-132.

Tabulka 4: Vývoj počtu západních Berličanů pracujících ve východním Berlíně (tzv. *Ost-Grenzgänger*)⁴⁹

Období	<i>Ost-Grenzgänger</i>
Březen 1949	122 000
31.01.1951	60 200
1953	28 400
31.09.1955	16 600
31.09.1959	13 600
30.06.1961	12 300

Zdroj: Johannes Bähr, *Industrie im geteilten Berlin (1945–1990): Die elektrotechnische Industrie und der Maschinenbau im Ost-West-Vergleich: Branchenentwicklung, Technologien und Handlungsstrukturen* (München: Saur, 2001), 131.

Pracovníci ze Západního Berlína byli ve východní části města žádaní především kvůli velmi vysoké kvalifikaci a ve východoberlínských podnicích až nepoměrně často zastávali významné funkce ve vysokém vedení. Jejich nadprůměrná kvalifikace jim rovněž dávala jistotu, že při případném propouštění nebudou s velkou pravděpodobností ohroženi, jelikož by jejich znalosti a dovednosti byly jen těžko nahraditelné.⁵⁰ Někteří *Ost-Grenzgänger* si přivydělávali ke svému východoněmeckému platu tím, že spolupracovali se západoněmeckými tajnými službami a ve východním Berlíně se tajně věnovali propagandistické činnosti.⁵¹

1.3.3 *Lohnausgleich* – mzdové dorovnání

V reakci na měnovou reformu z června 1948 a tudíž existenci dvou měn zavedly západní sektory v květnu 1949 systém k dorovnávání rozdílu mezd – tzv. *Lohnausgleichskasse*. V rámci tohoto si *Ost-Grenzgänger* mohli určitou část platu směnit v místě svého bydliště na západoněmeckou marku v kurzu 1:1. Podíl platu, u kterého tak mohli učinit, se v průběhu padesátých let často měnil, a to s ohledem na tarifní

⁴⁹ K počtu *Ost-Grenzgänger* jsou započítáváni i zaměstnanci národní železniční společnosti *Deutsche Reichsbahn* pracující v Západním Berlíně, neboť výplatu dostávali ve východoněmecké marce a byli čini mimo svrchované území Západního Berlína.

⁵⁰ Bähr, *Industrie im geteilten Berlin (1945–1990)*, 131.

⁵¹ Thomas, *Deutschland zwischen Ost und West*, 123.

minimální mzdu v Západním Berlíně.⁵² Naopak *West-Grenzgänger* dostávali jen část svého platu v DM, zbytek pak ve východoněmecké marce, opět v kurzu 1:1 a i zde se poměr určoval s ohledem na stanovenou západoberlínskou minimální mzdu.⁵³ Pro konkrétní představu, Helga Tödt ve své knize uvádí, že *Ost-Grenzgänger* si mohli do západních marek směnit 60 % svého východoněmeckého platu, pro *West-Grenzgänger* platilo, že 10 % mzdy jim bylo vyplaceno v DM, zbylých 90 % pak ve východní marce.⁵⁴

Nebylo tajemstvím, že velká část *Ost-Grenzgänger* byli komunisté a zájmem Západního Berlína bylo je nějakým způsobem znevýhodnit, neboť prací ve východním sektoru vlastně podporovali systém NDR. Proto vzniklo několik zákonů, které upravovaly, jaké osoby může Západní Berlín vyloučit z procesu dorovnávání platů. Z řad *Ost-Grenzgänger* se vyloučení týkalo členů SED, zaměstnanců východoněmeckého odborového sdružení *Freier Deutscher Gewerkschaftsbund* a rozhlasu, herců ve státních divadlech, pracovníků Humboldtovy univerzity a dalších akademických institucí na východním území, ale třeba i lidí, u kterých se prokázalo nedemokratické a totalitní politické smýšlení. Z programu *Lohnausgleichskasse* byli vyloučeni i ti Západoberlíňané, kteří se v době blokády Západního Berlína přihlásili k odběru potravinových lístků na území východního Berlína⁵⁵ (viz kapitola 1.1 *Hospodářská rekonstrukce po konci války*). Naopak doktorů a zdravotnického personálu se vyloučení z dorovnávání mezd netýkalo nikdy. Z dorovnávání mezd se tak stal poměrně vlivný politický instrument.⁵⁶

2. Bezprostřední dopady stavby zdi na hospodářství Západního Berlína

Berlínská zeď vyrostla okolo Západního Berlína náhle v noci z 12. na 13. srpna 1961 a ze západní části města se najednou stal nedostupný ostrov uprostřed NDR. Západní Berlín, potažmo SRN, najednou musely řešit řadu komplikací, které se s přítomností zdi objevily. Kromě veřejné dopravy mezi oběma částmi města, kterým se podrobněji věnuje následující podkapitola, bylo nejvíce poznamenáno západoberlínské hospodářství, potažmo trh práce.

⁵² Hoerning, „Kalter Krieg in Berlin“, 157.

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Helga Tödt, *Die drei Leben des Ostberliner Arztes Gustav B.* (Berlin: Pro BUSINESS, 2017), 105.

⁵⁵ Hoerning, „Kalter Krieg in Berlin“, 157-158.

⁵⁶ Ibid.

Velké ztráty zaznamenaly podniky nabízející zboží i služby, které se nacházely na východě Západního Berlína poblíž hranic s východním Berlínem a jejichž značnou část zákazníků tvořili právě Východoberlíňané. Mnohé z nich se cíleně orientovaly na poptávku východoberlínských zákazníků. Typicky to byly kiosky, směnárny, obchody s náhradními díly či maloobchody nabízející levné zboží a západní oblečení.⁵⁷ Poptávka byla především po sladkostech, tabákových výrobcích, másle, konzervách, oblečení či obuvi.⁵⁸ Vyšší tržby měly před stavbou zdi i lékárny, které prodávaly ve východním Berlíně jinak nedostupné léky⁵⁹ – ty se musely spokojit s o 25 % nižším obratem.⁶⁰

O řadu návštěvníků z východní části města přišla stejně tak i zdejší kina, jejichž vstupenky mohli Východoberlíňané v rámci tzv. celoberlínského kulturního programu získat v kurzu 1:1. Právě obyvatelé z východu Berlína tvořili asi 80 % všech návštěvníků. V podobné situaci se nacházela rovněž muzea, kde návštěvnost klesla o zhruba pětinu, divadla se pak musela obejít bez asi 600 tisíc diváků.⁶¹ Stavba zdi znamenala neštěstí i pro nově postavenou Německou operu, jejíž slavnostní otevření bylo naplánováno na 24. září. Budova disponovala velkou kapacitou 1 900 míst a byla tudíž zamýšlena pro všechny obyvatele Berlína. Jelikož se ale otevření konalo až pár týdnů po uzavření hranic, musela se opera již od samého počátku potýkat s tím, že je stavba až příliš velká a diváci pouze ze Západního Berlína jen s obtížemi zaplní při představeních všechna místa v sále.⁶²

Je zřejmé, že tato náhlá a masivní ztráta zákazníků měla za následek finanční problémy mnoha výše popsaných západoberlínských podniků a institucí – první odhady hovořily o zhruba 1 000 podnicích a 400 prodejních míst, kterým bezprostředně hrozil krach.⁶³ Již v jednotkách týdnů se začaly množit zprávy o bankrotech obchodníků a kin, mezi nimiž byly hlavně nádražní obchůdky, které doplatily i na bojkot *S-Bahn* ze strany Západoberlíňanů, o kterém podrobněji pojednává následující kapitola *2.1 Vliv na veřejnou dopravu mezi oběma částmi města*. Zároveň byla nezbytná finanční pomoc pro ostatní zařízení, která nemusela ihned po stavbě zdi zavřít.

⁵⁷ Rott, *Die Insel*, 177.

⁵⁸ Shell, *Bedrohung und Bewährung*, 387.

⁵⁹ Rott, *Die Insel*, 177.

⁶⁰ Shell, *Bedrohung und Bewährung*, 387.

⁶¹ Rott, *Die Insel*, 177-178.

⁶² Ibid. 178.

⁶³ Shell, *Bedrohung und Bewährung*, 387.

Třebaže poněkud bizarní, přesto reálný, problém nastal se stavbou zdi i pro západoberlínské knihovny. Lidé z Východu si v nich za rok půjčili kolem 250 tisíc svazků knih a dalších děl. S uzavřením hranic, tak knihovny přišly o nemalé množství svých knih.⁶⁴

Největším hrozícím rizikem se po stavbě zdi stal bezesporu odliv obyvatel do Spolkové republiky Německo. Ač by se mohlo zdát, že s 13. srpnem skutečně započal dlouhodobý masový přesun západoberlínských pracovních sil, vysokých úředníků i ekonomického kapitálu do Spolkové republiky Německo,⁶⁵ nic takového se nekonalo – jednalo se spíše o výjimky. Ovšem mezi těmito výjimkami byli často prominentní osoby známé z veřejného života, o kterých se často psalo v médiích. To mohlo mezi obyvatelstvem snadno vzbudit dojem „potápějící se lodi“. Situace navíc využil i komunistický režim, který chtěl způsobit paniku na západní straně města prostřednictvím poplašných zpráv například o útěcích velkého počtu doktorů, kolonách na dálnicích nebo o stěhování západoberlínských firem.⁶⁶ Z tehdejších dat je sice patrná tendence úbytku počtu obyvatel, což bylo ještě umocněno tím, že noví obyvatelé prakticky nepřicházeli, přesto tato čísla zdaleka nenaplnila původní odhady. Vyjádřeno v číslech, od srpna do října 1961 ztratil Západní Berlín zhruba 13 tisíc obyvatel, ve stejném období předešlého roku to bylo méně než 3 tisíce osob. Ze statistik je nicméně nejasné, zda se jednalo spíše o mladé lidi, výdělečně činné nebo o důchodce. Původní odhady z podzimu 1961 hovořily až o 6% úbytku počtu obyvatel v období mezi roky 1961 a 1963.⁶⁷ Podle statistické ročenky města Berlín žilo v Západním Berlíně v roce 1960 zhruba 2,2 milionu lidí,⁶⁸ oněch 6 % by tedy znamenalo odliv více než 130 tisíc lidí. Pokud by se tyto prognózy potvrdily a trend snižování západoberlínské populace by pokračoval i v následujících měsících, mělo by to pro Západní Berlín katastrofální následky.

V situaci, kdy hrozí masový odliv obyvatel z důvodu, že se Západoberlíňané budou cítit jako v pasti obklopené nepřáteli, hraje významnou roli psychologický efekt. V tomto ohledu byl důležitým aktérem západoberlínský starosta Willy Brandt, který si uvědomoval důležitost mediálních prostředků a jako jeden z vůbec prvních politiků je dokázal obratně využívat. V Brandtův prospěch hovořila nejen jeho novinářská a

⁶⁴ Rott, *Die Insel*, 178.

⁶⁵ Shell, *Bedrohung und Bewahrung*, 380.

⁶⁶ *Ibid.*, 381.

⁶⁷ Rott, *Die Insel*, 180.

⁶⁸ Statistisches Landesamt Berlin, *Statistisches Jahrbuch Berlin 1961* (Berlin: Kulturbuch Verlag, 1961), 23.

publikační minulost, ale i to, že dokázal vyhodnotit náladu ve společnosti a pohotově ji v televizních a rozhlasových vysíláních reflektovat. Díky svým pravidelným mediálními výstupům si získal u západoberlinských obyvatel důvěru a byl pro ně obrovskou morální autoritou.⁶⁹ Většímu poklesu západoberlinské populace předešla i okamžitá finanční pomoc Spolku ve výši půl miliardy marek, která působila na obyvatele mimo jiné rovněž jako psychologická podpora. Tyto finanční prostředky měly západoberlinské ekonomice kompenzovat nevýhody plynoucí z nepříznivé polohy Západního Berlína⁷⁰ – konkrétně se jednalo například o investice v Západním Berlíně či zadávání zakázek pro západoberlinské podniky⁷¹ (více viz kapitola 5. *Politická opatření ke zlepšení poměrů na trhu práce* a její podkapitoly). Chruščovova prognóza – v té době zastával funkci prvního tajemníka ústředního výboru Komunistické strany Sovětského Svazu – že se Západní Berlín zcela vylidní, stane se pro SRN nechtěným a případně NDR, se tak v žádném případě nevyplnila.⁷²

Ač odliv obyvatel zdaleka neodpovídal původním prognózám, projevil se určitým způsobem na trhu s nemovitostmi. Jelikož Západní Berlín po stavbě zdi opouštěli především movitější občané žijící ve velkých domech a vilách, nastal na trhu přebytek právě tohoto typu imobilii, což vedlo k enormnímu poklesu jejich cen. Díky tomu se tak řada lidí i z nižší střední vrstvy dostala k rodinným domům, které pořídila za zlomek jejich reálné ceny.⁷³

2.1 Vliv na veřejnou dopravu mezi oběma částmi města

Spojenci se již po skončení války dohodli, že celou berlínskou železnici, včetně rychlé městské železnice *S-Bahn*, budou spravovat východoněmecké Říšské dráhy – *Deutsche Reichsbahn*. Jako problematické se toto uspořádání jevílo vlastně již od samého počátku. Někteří zaměstnanci Říšských drah totiž žili v Západním Berlíně a práci vykonávali ve východní části města, jiní měli bydliště ve východním Berlíně a pracovali v opačné části města. Po zavedení dvou odlišných měn, k čemuž došlo v roce 1948, právě tento fakt vedl ke sporům i mezi samotnými zaměstnanci Říšských drah. Napětí vyústilo

⁶⁹ Nigrin, *Izolovaný ostrov*, 127.

⁷⁰ Ribbe, *Berlin 1945-2000*, 131.

⁷¹ Shell, *Bedrohung und Bewahrung*, 380.

⁷² Rott, *Die Insel*, 179.

⁷³ *Ibid.*, 181.

v několik stávek zaměstnanců v Západním Berlíně, kteří požadovali vyplácení mzdy v západoněmeckých markách. To se týkalo asi 15 tisíc lidí.⁷⁴ V reakci na velkou stávku z roku 1949 se část mzdy vyplácela zaměstnancům žijícím v Západním Berlíně v západoněmeckých markách.⁷⁵ V průběhu 50. let zůstaly železnice včetně *S-Bahn* nadále pod správou *Deutsche Reichsbahn*, a soupravy stále volně přejížděly z jedné části města do druhé.⁷⁶

Ruku v ruce s uzavřením hranic šlo i přerušení veřejné dopravy mezi oběma částmi města. Systémy autobusových a tramvajových linek nově vybudovaná zeď příliš neovlivnila, neboť byly již od roku 1951 rozděleny a linky tak na svých trasách nepřekračovaly hranice mezi Západním a východním Berlínem, respektive ani mezi Západním Berlínem a východoněmeckým Braniborskem.⁷⁷ Naopak velký dopad měla nově vzniklá zeď právě na zmiňované systémy rychlé městské železnice *S-Bahn* a podzemní železnice *U-Bahn*, jejichž trasy vedly skrze celé město bez ohledu na sektorové hranice. S 13. srpna 1961 došlo k nepropustnému uzavření hranic kolem Západního Berlína, což pro linky *S-Bahn* a *U-Bahn* znamenalo, že veškeré trasy vedoucí z jedné části města do druhé se přerušily a končily na hranicích. Západoberlínské soupravy, jejichž trasa vedla jen v určitých krátkých úsecích přes území východního Berlína, těmito místy pouze projížděly.⁷⁸ Z někdejších stanic, které se po 13. srpnu 1961 uzavřely, se tak stávaly tzv. *Geisterbahnhöfe* – stanice duchů. Mezi ně patřily stanice *Bornholmer Straße*, *Nordbahnhof*, *Oranienburgerstraße*, *Unter den Linden* a *Potsdamer Platz*, další byly uzavřené částečně – například nádraží *Wilhelmsruh*, *Schönholz* a *Wollankstraße*.⁷⁹

Výjimku pak tvořila stanice *Friedrichstraße*, která se nacházela na území východního Berlína a po stavbě zde plnila roli jediného styčného bodu mezi západoberlínskou a východoberlínskou železniční soustavou – stýkala se zde západoberlínská *S-Bahn* a *U-Bahn* s východoberlínskou *S-Bahn*.⁸⁰ *Friedrichstraße* sloužila jako přestupní stanice mezi tzv. severojižní osou a východozápadní osou a končila, respektive začínala zde i řada dálkových vlaků mířících z a do Spolkové republiky Německo. Ihned po 13. srpnu 1961 byly na nádraží postaveny zdi a všichni

⁷⁴ Nigrin, *Izolovaný ostrov*, 121. a více viz *ibid.*, 121 – 123.

⁷⁵ Barclay, *Schaut auf diese Stadt*, 287.

⁷⁶ Nigrin, *Izolovaný ostrov*, 123.

⁷⁷ *Ibid.*, 124.

⁷⁸ *Ibid.*

⁷⁹ *Ibid.*

⁸⁰ Thomas Henry Elkins a Burkhard Hofmeister, *Berlin. The spatial structure of a divided city* (London; New York: Methuen, 1988), 106.

pasážeri, kteří chtěli ze západoberlínské *S-Bahn* nebo *U-Bahn* přestoupit do východoberlínského systému *S-Bahn*, či opačným směrem, museli projít přes hraniční kontrolu Německé demokratické republiky. Tento přechod často využívali zaměstnanci Říšských drah, kteří pracovali v Západním Berlíně.⁸¹

Ač se může zdát, že uzavření stanic a přerušení některých tras nemohlo způsobit větší problémy pro plynulost berlínské vlakového provozu, opak je pravdou. Již pár týdnů po uzavření hranic kolem Západního Berlína se ukázalo, že nutné změny v infrastruktuře i nezbytné kontroly vlakových souprav, zda v nich necestují lidé chtějící utéct do Západního Berlína, jsou obrovským zatížením pro personál i ostatní cestující. Bylo nutné vytvořit zcela nové jízdní řády, vlaky, zejména ve východním Berlíně, nabíraly obrovská zpoždění, spoje na sebe nenavazovaly, a navíc byly neustále přeplněné. Například obyvatelé malých měst Falkensee a Heningsdorf, která se obě nachází v Braniborsku severozápadním směrem nedaleko od Berlína museli za prací ve východním Berlíně volit dlouhé objízdné trasy. Dosud totiž využívali linky *S-Bahn*, které cestou projížděly přes Západní Berlín. Nespokojenost východoberlínských a braniborských obyvatel s dopravní situací přerostla až v debaty o tom, na kolik byl krok vlády postavit zeď připravený a zda toto opatření bylo vůbec nutné.⁸²

V Západním Berlíně byla situace zcela opačná a s 13. srpna 1961 začal velký úpadek *S-Bahn*. Místní obyvatelé se rozhodli na protest proti stavbě zdi bojkotovat celý systém *S-Bahn* provozovaný východoberlínskou společností, která měla z prodeje jízdenek velké zisky. Rozhodli se tak i na základě projevu západoberlínského starosty Willyho Brandta: „Je nepřijatelné, aby příjmy z provozu *S-Bahn* v Západním Berlíně byly použity k nákupu ostnatého drátu.“⁸³ Heslem celé akce se stala známá věta „Už ani marku na Ulbrichtův ostnatý drát.“⁸⁴ Západoberlíňané se dobrovolně naučili ignorovat linky *S-Bahn*, přestože jim cesta často trvala mnohonásobně déle, a s postupem času se to pro ně stalo samozřejmostí – ostatně tohoto trendu se obyvatelé Západního Berlína drželi poměrně dlouho i poté, co v roce 1984 začala *S-Bahn* provozovat západoberlínská společnost *Berliner Verkehrsgesellschaft*.⁸⁵ Dávali tak najevo, že jsou ochotni přinést osobní oběti a rovněž to byl pro ně jakýsi symbol hrdosti a vzdoru. Jako reakce na bojkot

⁸¹ Gerhard Sälter a Tina Schaller, *Grenz- und Geitserbahnhöfe im geteilten Berlin* (Berlin: Christoph Links Verlag GmbH, 2013), 58-59.

⁸² *Ibid.*, 56-57.

⁸³ Burghard Ciesla, *Als der Osten durch den Westen fuhr* (Köln: Bohlau, 2006), 126.

⁸⁴ Elkins a Hofmeister, *Berlin*, 106.

⁸⁵ Ciesla, *Als der Osten durch den Westen fuhr*, 286-288.

S-Bahn se v Západním Berlíně začal rozšiřovat systém autobusových linek – mnohé z nich přesně kopírovaly trasu *S-Bahn*. Co se týká systému *U-Bahn*, ten byl i nadále využíván, přestože některé části trasy vedly pod východním Berlínem – jak bylo řečeno výše, soupravy těmito stanicemi pouze projížděly.⁸⁶

2.2 Proměny pracovního trhu v Západním Berlíně po stavbě zdi

Se stavbou zdi a uzavřením veškerých přístupových cest do Západního Berlína ze dne 13. srpna 1961 se jedním z nejpálčivějších problémů zcela jistě stala ztráta pracovních sil z Východu. Ještě v červenci roku 1961 pracovalo v Západním Berlíně téměř 63 tisíc lidí z východního Berlína, těsně před stavbou zdi to bylo 56 300 *West-Grenzgänger* (viz kapitola 4.1 *West-Grenzgänger v letech 1949–1961* a tabulka 3). Pendleři byli zaskočeni náhlým uzavřením hranic stejně jako všichni ostatní východní i západní Berličané.

2.2.1 Ztráta pracovních sil z Východu a následná reakce západoberlínských zaměstnavatelů

Již 12. srpna 1961 vydal východoberlínský magistrát prohlášení, že obyvatelé východního Berlína už nadále nesmí vykonávat povolání v Západním Berlíně. Východoberličané zaměstnaní v západní části města byli vyzváni, aby se přihlásili buď na svém posledním východoberlínském pracovišti ke znovupřijetí, nebo na příslušném registračním místě, které jim následně zajistí vhodnou pracovní pozici.⁸⁷ Výjimku tvořila ta skupina *West-Grenzgänger*, která pracovala v Západním Berlíně u Říšských drah, neboť *S-Bahn* v Západním Berlíně i nadále provozovala právě tato východoberlínská společnost (viz kapitola 5.1 *Vliv na veřejnou dopravu mezi oběma částmi města*).

Vzhledem k tomu, že 13. srpen 1961 byl neděle, tedy nepracovní den, příliš mnoho pendlerů u hranic na povolení překročení hranic nečekalo a panoval zde relativní klid. Podle zprávy východoberlínské lidové policie *Volkspolizei* (zkratka VoPo) přišlo do 16:00 na sektorové hraniční přechody asi 880 Východoberličanů a obyvatel NDR – z toho asi 50 až 60 pendlerů – kteří žádali o vydání propustky. V 18:00 již VoPo registrovala

⁸⁶ Elkins a Hofmeister, *Berlin*, 106.

⁸⁷ Roggenbuch, *Das Berliner Grenzgängerproblem*, 386-387.

3 tisícovky lidí usilujících o povolení k překročení hranic, mezi nimi bylo jen okolo 85 pendlerů.⁸⁸

Jelikož úřady očekávaly největší zmatek v okolí čerstvě uzavřených sektorových hranic první pracovní den, tedy v pondělí 14. srpna 1961, nasadily k hranicím místní složky Ministerstva státní bezpečnosti známé spíš jako *Stasi*. Ty měly pozorovat zejména chování pendlerů a dalších rizikových či opozičních skupin obyvatel. Dalo se totiž předpokládat, že právě první všední den po uzavření hranic budou nejen pendleři, ale i ostatní obyvatelé z nově vzniklé situace a nemožnosti dostat se do práce podráždění. Nakonec se ale ukázalo, že tyto obavy byly zbytečné.⁸⁹

Podle západoberlínských úřadů tvořil podíl legálních *West-Grenzgänger* všech zaměstnaných v této části města 4,6 % (oproti podílu 2 % *Ost-Grenzgänger* všech pracujících ve východním Berlíně).⁹⁰ Náhlým výpadkem pracovních sil z Východu byl jednoznačně nejcitelněji zasažen západoberlínský textilní průmysl, dále pak ocelářský průmysl. V prvním jmenovaném tvořili *West-Grenzgänger* asi 33 % z celkového počtu všech zaměstnanců. Toto číslo by bylo dokonce ještě vyšší, kdyby do něj byly započítávány východoberlínské zaměstnankyně, které svou práci fyzicky vykonávaly ve východním Berlíně, ale reálně pracovaly pro západoberlínské oděvní firmy.⁹¹ V ocelářském průmyslu pak obyvatelé východního Berlína či Braniborska tvořili 12,5 % všech zaměstnanců.⁹² V ostatních zasažených odvětvích, jako například v elektroprůmyslu či ve strojírenství, tvořili *West-Grenzgänger* těsně před stavbou zdi podíl asi 4 až 6 % všech zaměstnaných.⁹³ Ve všech těchto odvětvích se tak muselo počítat se sníženou produkcí a nedodržením sjednaných termínů dodávek.⁹⁴ Další oblastí, kterou výpadek pracovních sil z Východu zasáhl, byly maloobchody. Právě zde totiž často pracovali východoberlínské prodavače a prodavačky, jejichž absence způsobovala po uzavření hranic obrovské fronty v západoberlínských obchodech. Lze vlastně říci, že právě fronty v obchodech byly pro většinu řadových občanů nejzřetelnější změnou, kterou pozorovali bezprostředně po stavbě Berlínské zdi.⁹⁵

⁸⁸ Roggenbuch, *Das Berliner Grenzgängerproblem*, 388-389.

⁸⁹ *Ibid.*, 389-390.

⁹⁰ Bähr, *Industrie im geteilten Berlin (1945-1990)*, 134.

⁹¹ *Ibid.*

⁹² Nigrin, *Izolovaný ostrov*, 118.

⁹³ Bähr, *Industrie im geteilten Berlin (1945-1990)*, 133.

⁹⁴ Shell, *Bedrohung und Bewährung*, 382.

⁹⁵ Roggenbuch, *Das Berliner Grenzgängerproblem*, 427.

Až na pár výjimek, kdy se několika někdejšími *West-Grenzgänger* podařilo uprchnout do Západního Berlína, západoberlínské firmy své zaměstnance dojíždějící z Východu již neviděly. Ač se firmy v prvních týdnech či měsících snažily zachovat se svými zaměstnanci kontakt, brzy bylo zřejmé, že tento stav není udržitelný, a tudíž většina zaměstnavatelů pozastavila pracovní poměr se svými zaměstnanci pobývajícími ve východním Berlíně – což popisuje i pamětník Wilfred Richter: „In der Erinnerung Wilfred Richters gab es in den ersten Wochen und Monaten nach der Grenzschießung noch einen Briefwechsel mit der Firma, aus dem hervorging, daß der Arbeitsplatz freigehalten werde. Da bei den West-Berliner Arbeitgebern alles weitergehen mußte, wurden diese Fragen, wie nicht anders zu erwarten, bald schon pragmatisch gehandhabt: Ein Jahr später kam die Lohnsteuerkarte. Damit hatte sich die Sache, wie Richter es nannte, erledigt.“⁹⁶ (Wilfred Richter vzpomíná, že v prvních týdnech a měsících po uzavření hranice si s firmou vyměnil několik dopisů, ze kterých vyšlo najevo, že pracovní místo zůstane neobsazené. Ale vzhledem k tomu, že zaměstnavatelé v Západním Berlíně nemohli čekat věčně, byly tyto otázky, jak se dalo očekávat, brzy vyřešeny pragmaticky: O rok později přišel mzdový list. Tím se ta věc, jak to Richter nazval, vyřešila.)

Politici Západního Berlína rozhodli, že zaměstnancům veřejného sektoru s bydlištěm ve východním Německu bude mzda vyplácena ve východoněmeckých markách až do konce roku 1961, a to v plné výši v kurzu 1:1, od 1. ledna 1962 jim pak pracovní poměr skončil.⁹⁷ Pro ostatní zaměstnance platilo pozastavení pracovního poměru, což potvrdil i Zákon na ochranu práv plynoucích z pracovního poměru obyvatel s bydlištěm v sovětském sektoru v Berlíně nebo v sovětské okupační zóně z 8. listopadu 1961, jež se zpětně vztahoval k datu 13. srpna 1961. Zákon rovněž předepsal, že pozastavený pracovní poměr definitivně skončí až ve chvíli, kdy by padla Berlínská zeď a zaměstnanec by se neprodleně nedostavil ke znovupřijetí na pracovní pozici.⁹⁸ Nutno ovšem dodat, že v době schválení zákona se očekávalo (a doufalo), že uzavření hranic je jen přechodný stav. Rozhodně nikdo nepředpokládal, že hranice budou uzavřeny dalších 28 let.

⁹⁶ Roggenbuch, *Das Berliner Grenzgängerproblem*, 425.

⁹⁷ *Ibid.*, 425-426.

⁹⁸ *Ibid.*, 426.

2.2.2 Bývalí *Ost-Grenzgänger* jako zátěž po pracovní trh?

Náhly výpadek pracovníků z Východu nezmírnili ani někdejší *Ost-Grenzgänger*, neboť se jednalo o lidi pracující ve zcela odlišných oborech. Konkrétně zde mluvíme o zhruba 7 500 osobách, z nichž asi 3 500 byli umělci a herci. Právě lidé s takovými povoláními měli velký problém s uplatněním na západoberlínském trhu práce. Pro příklad – z 900 jevištních umělců mohlo být v odpovídajícím oboru zaměstnáno jen 24 z nich.⁹⁹

Ost-Grenzgänger tedy měli nyní několik eventualit – mohli se natrvalo přestěhovat do východního Německa a ponechat si tak svou práci; další možností bylo směnit své východoněmecké platy ve směnárnách za západoněmecké marky a pokusit se s nimi vyjít, než se situace změní; a nakonec mohli dát výpověď a zkusit si najít práci v Západním Berlíně či Spolkové republice. Ideální se ovšem nejevila ani jedna ze zmíněných variant. První dvě nepřicházely v úvahu především s ohledem na finanční stránku. Třetí také nebyla optimální, neboť přestěhovat se za práci do západního Německa mohli i před stavbou zdi, ale vzhledem k tomu, že této možnosti nevyužili ani předtím, nepřicházela v úvahu na prvním místě ani teď. Co se týká zaměstnání v Západním Berlíně, nebylo ani toto východisko ideální – právě nedostatky západoberlínského trhu práce je ostatně k pendlerství do východního Berlína přiměly, navíc pracovní profily *Ost-Grenzgänger* neodpovídaly těm, po kterých byla v Západním Berlíně poptávka. Pokud se tedy někdo nechtěl stěhovat a zároveň chtěl pracovat, musel počítat s tím, že téměř jistě dostane práci v úplně jiném oboru.¹⁰⁰

Ost-Grenzgänger se navíc často museli potýkat s ne vždy příjemnými reakcemi okolí, které je mnohdy označovalo za komunisty, kteří skrze svou činnost ve východním Berlíně podporovali komunistický režim Sovětů. Západoberlínských vědců pracujících ve východním Berlíně se však zastala akademická a vědecká obec ze Spolkové republiky Německo, která se naopak snažila o navázání na práci svých berlínských kolegů.¹⁰¹

⁹⁹ Roggenbuch, *Das Berliner Grenzgängerproblem*, 426.

¹⁰⁰ *Ibid.*, 430.

¹⁰¹ *Ibid.*, 430-431.

3. Politická reakce: opatření ke zlepšení poměrů na trhu práce a jejich výsledky

Situace, ve které se Západní Berlín po stavbě zdi ocitl, nutně vyžadovala neodkladná řešení. Již od samého počátku bylo zřejmé, že Západní Berlín bude potřebovat pomoc Spolku. Nejenže budou nezbytné obrovské výdaje ze spolkového rozpočtu, ale bude rovněž nutné zavedení mnoha změn a opatření na zlepšení poměrů na západoberlínském trhu práce a s ním i celého hospodářství.

K tomu, aby se podařilo oživit hospodářství, je primárně zapotřebí dostatečný počet pracovní síly. Právě tento klíčový bod byl ale pro Západní Berlín složitý hned z několika důvodů. Prvním z nich byl hrozící odliv obyvatelstva z „rizikového“ Západního Berlína do západního Německa. Dalo se očekávat, že zejména mladí lidé budou chtít opustit Západní Berlín a odstěhují se do Spolkové republiky.¹⁰² Problematický byl rovněž na tehdejší poměry poměrně vysoký podíl – 18,1 % – západoberlínských obyvatel v důchodovém věku, kteří představují další zátěž pro pracovní trh.¹⁰³ A v neposlední řadě to byl fakt, že se Západní Berlín stal (co se týká poptávky po nové pracovní síle) konkurencí pro Spolkovou republiku Německo. Tam totiž již od poloviny 50. let panovala plná zaměstnanost¹⁰⁴ a západoněmecké firmy tudíž rovněž usilovaly o další pracovníky.¹⁰⁵ Hrozil tak začarovaný kruh – čím více lidí by odcházelo ze Západního Berlína do Spolkové republiky, tím nižší by byla imigrace do Berlína.

První návrhy na změny se objevily s koncem září 1961, kdy byl prezentován katalog s opatřeními, která zahrnovala jak různá zvýhodnění pro podnikatele, tak pro zaměstnance. Nicméně bylo zřejmé, že Západní Berlín nebude mít dostatek prostředků na to, aby všechny tyto plány zrealizoval, a naopak bude potřebovat štedrou pomoc Bonnu.¹⁰⁶ Následující kapitoly přiblíží jak postup vlády a dalších orgánů po 13. srpnu 1961, tak konkrétní prostředky k oživení západoberlínského hospodářství a trhu práce.

¹⁰² Ralf Ahrens, „Stadt am Tropf: Die Bundeshilfe für West-Berlin und das Subventionssystem der Berlinförderung.“, Deutschland Archiv, 20. prosinec 2017, <http://www.bpb.de/geschichte/zeitgeschichte/deutschlandarchiv/262043/die-bundeshilfe-fuer-west-berlin> (staženo 07. 09. 2018).

¹⁰³ Ribbe, *Berlin 1945-2000*, 132.

¹⁰⁴ V době hospodářského zázraku a nedostatku pracovních sil bylo v západním Německu považováno za dosažení plné zaměstnanosti, pokud se míra nezaměstnanosti pohybovala do 1 %. Po konci 50. let se podle mezinárodních norem považovalo za plnou zaměstnanost, pokud míra nezaměstnanosti nepřekročila hranici 2 %.

¹⁰⁵ Rott, *Die Insel*, 187. a Ribbe, *Berlin 1945-2000*, 132.

¹⁰⁶ Rott, *Die Insel*, 187.

3.1 Politický přístup: attentismus vs. bezodkladná reakce

V prvotní fázi se berlínská Průmyslová a obchodní komora rozhodla pro taktiku vyčkávání, jak se situace bude dále vyvíjet (tzv. attentismus) a na vládu tedy zatím žádné požadavky nekladla s tím, že prozatím stačí současná opatření. Bezprostřední reakce po výpadku pracovních sil se tak omezila jen na doporučení racionalizace a čerpání z existujících rezerv, další doporučení se týkalo vytvoření pružné pracovní doby a povolení a náležitého ohodnocení přesčasů stávajících zaměstnanců (přesčasy byly do té doby nezákonné).¹⁰⁷

Metoda vyčkávání ovšem měla hned několik odpůrců z řad klíčových politiků, mezi nimiž byl i Willy Brandt. Ten sice již 16. srpna vyzval západoněmecké hospodářství, aby při zadávání zakázek upřednostňovalo západoberlínské firmy, zároveň ale v žádném případě nehodlal čekat na výsledky politických jednání, které produkují prakticky jen návrhy či výzvy a doporučení. Naopak prosazoval, aby se konkrétní opatření k řešení nejkomplicovanějších ekonomických problémů zavedla bez prodlení. V opačném případě by podle něj mohl Berlín ujet vlak a náprava by byla ještě daleko složitější. Mezi zastánce aktivního přístupu k řešení situace patřil i Německý institut pro hospodářský výzkum či Úřad místní správy. První jmenovaný navrhoval kupříkladu snížení daně z příjmu, snížení příspěvků na sociální pojištění, vyšší nezdanitelné částky v příjmu pro rodiny s dětmi, přímou podporu mladých manželských párů, podporu vzdělávacích a výzkumných institucí a zajištění bydlení pro přistěhovalce. Po zvážení všech bodů návrhu nakonec Německý institut pro hospodářský výzkum zahrnul do svého programu zvýšení mezd a důchodů, prodloužení minimální dovolené a snížení příspěvků na sociální pojištění. Institut dále plánoval dotace na dopravu mezi Berlínem a západním Německem, aby se minimalizoval pocit izolovanosti a snažil se i o podporu mladých lidí skrze zavedení nevratných půjček pro novomanžele či finanční pomoci na bydlení pro mladé páry. Další body se týkaly investic v klíčových odvětvích – v elektroprůmyslu, oděvním, chemickém a filmovém průmyslu.¹⁰⁸

Z počátku se absence nových úředních nařízení opravdu dala kompenzovat přesčasy stávajících zaměstnanců tak, jak to prosazovala Průmyslová a obchodní komora. Nicméně s výhledem do budoucna bylo zřejmé, že tento přístup nebude dlouhodobě udržitelný. Politické vedení se utvrdilo v tom, že bude nutné zavedení razantních kroků.

¹⁰⁷ Shell, *Bedrohung und Bewahrung*, 384.

¹⁰⁸ *Ibid.*, 384-385.

I přes nepřítomnost senátora pro hospodářství, u kterého se později ukázalo, že zastával stejný názor na věc jako Průmyslová a obchodní komora, senát zřídil koncem srpna tři pracovní skupiny, z nichž dvě se zabývaly otázkou hospodářství. První měla navázat na práci a projekty z roku 1960, druhá měla za úkol zanalyzovat bezprostřední dopady 13. srpna na ekonomiku a vytvořit příslušná opatření ke zlepšení situace. Senát doufal, že díky striktnímu, centrálnímu vedení těchto skupin dosáhne rychlého vypracování konkrétních návrhů.¹⁰⁹ Nicméně už samotné vyhodnocení dopadů stavby zdi bylo v tak krátké době velmi náročné, ne-li nemožné. Jednak se jednalo o zcela novou záležitost, se kterou neměl nikdo zkušenosti, jednak nikdo nedokázal odhadnout, jak se zachová západoberlínské obyvatelstvo, které jako pracovní síla představuje klíčový faktor při procesu oživení ekonomiky.

3.2 Přezkoumání dopadu uzavření hranic na systém dorovnávání mezd

Jednou z prvních záležitostí, kterou vláda začala řešit, byl systém dorovnávání mezd (viz kapitola 2.3 *Lohnausgleich – mzdové dorovnání*). V řádu jednotek dnů po uzavření hranic se senátor Exner nechal slyšet, že systém dorovnávání mezd senát zruší. Tento krok odůvodnil především tím, že nikdo nemůže po senátu požadovat, aby ze státního rozpočtu Západního Berlína i nadále vydával finanční prostředky na dorovnávání mezd, které by přiváděly do kasy nyní již zcela bezcenné východní marky. Dále zastával názor, aby ušetřená suma byla určena na finanční podporu těch *West-Grenzgänger*, kterým se podařilo utéct, respektive byli z východního Berlína vyhnáni. Na Exnerovo vyjádření reagovalo konsorcium osob s nárokem na dorovnání platu pochopitelně s nevolí, dokonce osočilo Berlín, že ekonomicky zcela zničí 13 tisíc Berlíňanů. Toto číslo se ovšem ukázalo jako přehnané, neboť zhruba polovinu tvořili zaměstnanci Říšských drah žijící v Západním Berlíně, kteří i nadále pracovali za východoněmecký plat. Právě tato skupina nakonec měla z rozhodnutí spolkových politiků a západoberlínského senátu od 1. října 1961 opět nárok na dorovnávání mzdy, přičemž prostředky musel senát uvolnit ze své kasy. Důvodem mohlo být, že Západní Berlín chtěl pomoci těm, ke kterým se východní Berlín svým rozhodnutím uzavřít hranice obrátil zády. Svou roli v tomto rozhodnutí hrála i určitá obava, že by východní Berlín mohl dosadit na pozice

¹⁰⁹ Shell, *Bedrohung und Bewahrung*, 386.

Západoberlíňanů svůj personál, či dokonce zrušit provoz *S-Bahn* v Západním Berlíně úplně.¹¹⁰

3.3 Peněžní pomoc pro maloobchodníky

Původní návrh pracovní skupiny zřízené senátem zněl, aby sumy vyplacené v rámci odškodného za události ze 13. srpna byly co nejnižší. Nevztahovaly by se tak například na ty maloobchodníky, kteří před stavbou zdi ze své polohy profitovali a vydělávali vysoké částky a ani na nádražní prodejny. U těch se stavělo na argumentu vyčkávání, jak se situace ohledně *S-Bahn* vyvine.¹¹¹

Členové pracovní skupiny ale velmi rychle prosadili mírnější variantu. Důvodem bylo uznání, že za bojkot linek *S-Bahn* je z části zodpovědný i Západní Berlín, který obyvatele k ignorování *S-Bahn* již dříve vyzval. Roli hrálo také jistě to, že spolková vláda už v polovině září poskytla nemalou sumu, která umožňovala pokrýt mnoho oblastí. Zbývalo tak rozhodnout, zda na finanční pomoc budou mít nárok jen zkrachovalé podniky, nebo i ty, které utrpěly hospodářské ztráty.¹¹²

Výsledkem nakonec byly tři odlišné formy příspěvku nebo půjčky: reorganizační podpora pro ty, kteří chtěli zůstat, ale obměnit sortiment; finanční pomoc s přestěhováním či založením živnosti v jiné části města; finanční podpora na překlenutí problémů spojených s uzavřením obchodu. S ohledem na jmenované možnosti tedy nárok na odškodné za škody na tržbě, o kterém se původně mluvilo, nevznikl. Maloobchodníci se pro tu, či onu možnost museli rozhodnout poměrně rychle – v případě reorganizace a uzavření živnosti lhůta končila 31. března 1962, o prostředky k přestěhování mohli žádat až do 31. prosince 1962. Zejména pro obchodníky podnikající na nádražích nebylo toto rozhodnutí vůbec jednoduché, neboť budoucnost *S-Bahn* v Západním Berlíně byla velmi nejistá.¹¹³

Ač se od těchto opatření čekalo mnoho, skutečnost se ukázala býti spíše zklamáním. Žádosti o podporu přibývaly pomalu a po malých množstvích, úřady jich registrovaly asi tisíc. I jejich vyřizování trvalo příslušným orgánům déle, než by mělo. Senát poskytnul na tyto účely 15 milionů marek, nicméně do konce března 1962 místní

¹¹⁰ Roggenbuch, *Das Berliner Grenzgängerproblem*, 428.

¹¹¹ Shell, *Bedrohung und Bewahrung*, 387.

¹¹² Ibid.

¹¹³ Ibid., 389.

úřady rozhodly jen 84 z 573 žádostí a centrální výbor, který přezkoumával 120 žádostí, dokonce 70 z nich zcela zamítnul. I proto si tento zákon a městská správa vysloužily ostrou kritiku, oponenti argumentovali například tím, že lidé, kteří svou obživu ztratili úplně, prakticky nemohli na zmíněnou podporu dosáhnout a pomoci se nedostalo ani těm, kteří chtěli zůstat, ale museli čelit prudkému snížení příjmů.¹¹⁴

Na kritiku reagovala vláda novelou zákona, která zajistila prodloužení lhůty, kdy je možné podávat žádosti. Dále došlo k ústupku v oblasti finanční podpory pro ty, kteří museli svou živnost zavřít – do té doby byla pomoc státu určená k pokrytí vzniklých dluhů, nyní mohli obchodníci čerpat až 3 000 DM, a to jako kompenzaci za ztrátu živnosti.¹¹⁵

3.4 Finanční podpora Spolku „500-Millionen-Topf“

Již 12. září Spolková vláda odsouhlasila okamžitou jednorázovou finanční pomoc ve výši 500 milionů západoněmeckých marek – tzv. *500-Millionen-Topf*.¹¹⁶ Následovala dlouhá jednání, jak a kde mají být tyto prostředky využity. Důvodem těchto časově náročných diskuzí byl především rozdílný pohled Berlína a Bonnu, jak částku investovat. Zatímco představitelé Západního Berlína se spíše soustředili na budoucí vývoj a kladli si dlouhodobé cíle (u kterých se počítá s dlouhodobou finanční pomocí Spolku), Bonn se obával trvalých finančních závazků a upřednostňoval jednorázovou pomoc.¹¹⁷ Vzájemné nepochopení nastalo rovněž v otázce sociálního pojištění, kdy se Bonnu nelíbil berlínský plán, že by spolková pokladna měla převzít příspěvky na sociální zabezpečení a finančně kompenzovat zaváděná daňová zvýhodnění.¹¹⁸

Dne 22. září 1961 prezentoval západoberlínský starosta Willy Brandt takzvaný Berlínský plán doporučený senátem. V rámci tohoto plánu představil, jak Západní Berlín hodlá použít oněch 500 milionů marek poskytnutých Spolkem. Například 110 milionů marek mělo být použito k výstavbě 4 tisíců bytů v dělnické čtvrti Neukölln, které budou určeny pro příhraniční pracovníky, kteří zůstali v Západním Berlíně. Nejvýznamnější část peněz pak měla být věnována na prostředky k oživení trhu práce, konkrétně se jednalo o

¹¹⁴ Shell, *Bedrohung und Bewahrung*, 389.

¹¹⁵ *Ibid.*, 390.

¹¹⁶ Rott, *Die Insel*, 187.

¹¹⁷ *Ibid.*

¹¹⁸ Shell, *Bedrohung und Bewahrung*, 395.

finanční podporu pro ty, kteří se rozhodli vycestovat za prací do Západního Berlína z území Spolkové republiky. Vznikla tak celá řada iniciativ, která zprostředkovala dlouhodobé pracovní cesty do Západního Berlína. Zaměstnancům byly v případě ročního pobytu v Západním Berlíně propláceny náklady jak na cestu tam a zpět, tak i prostředky vynaložené na krátkodobé cesty do domoviny. Navíc získali jakýsi náborový finanční příspěvek a rovněž byli osvobozeni od 20% daně ze mzdy. A pokud se rozhodli v Berlíně zůstat natrvalo, byly z berlínského rozpočtu financovány dokonce i náklady spojené se stěhováním.¹¹⁹ S výše popsanými plány Brandta se později ztotožnila i spolková vláda a prostředky z *500-Millionen-Topf* pokryly i tato opatření.¹²⁰

Klíčová jednání ohledně rozdělení peněz se odehrála 18. října v Bonnu. První věcí, o které se rozhodlo, bylo vyplacení jednorázového finančního bonusu pro každého Berlínana – 50 DM pro děti do 15 let, 100 DM pro dospělé. Původně měl tento peněžní příspěvek nést označení „berlínská prémie“ – senát ho ale odmítl s tím, že odkazovalo na neschopnost města postarat se o vlastní obyvatele, veřejně by se vlastně přiznalo, že Západní Berlín není bezpečný. Spolková vláda tedy přišla s „příspěvkem na zotavení“, vysvětlila ho jako příspěvek na dovolenou a náhradu za nepříznivou polohu města, přičemž každý by směl s tímto obnosem nakládat dle libosti. Přesto se pro tuto prémii vžil pojem *Zitterprämie*, což by se s trochou nadsázky dalo přeložit jako finanční kompenzace za to, že se místní s ohledem na nepříznivé okolnosti po 13. srpnu „třesou jako osika“. Toto původně hovorové označení se skutečně uchytilo i v odborných publikacích, nicméně výjimečně můžeme narazit i na spojení „bonus za výdrž“ nebo „prémie za přítomnost“. Ač bylo senátu zřejmé, že se reálně jedná o totéž jako v prvním případě, napodruhé se zdržel kritiky, neboť nechtěl další zdržení a měl za cíl udržení si dobrých vztahů s vládou.¹²¹

Z balíčku *500-Millionen-Topf* byla kromě „příspěvku na zotavení“ financována celá řada dalších projektů, které již odpovídaly představám berlínské správy daleko více než zmiňovaný příspěvek na dovolenou. Zmiňme například poskytnutí půjčky novomanželům za účelem finanční pomoci se založením rodiny – ostatně tento návrh předložil již dříve Německý institut pro hospodářský výzkum (viz kapitola 5.1 *Politický přístup: attentismus vs. bezodkladná reakce*). Na tento konkrétní příspěvek bylo

¹¹⁹ Roggenbuch, *Das Berliner Grenzgängerproblem*, 427-428.

¹²⁰ Shell, *Bedrohung und Bewahrung*, 398.

¹²¹ *Ibid.*, 396-397.

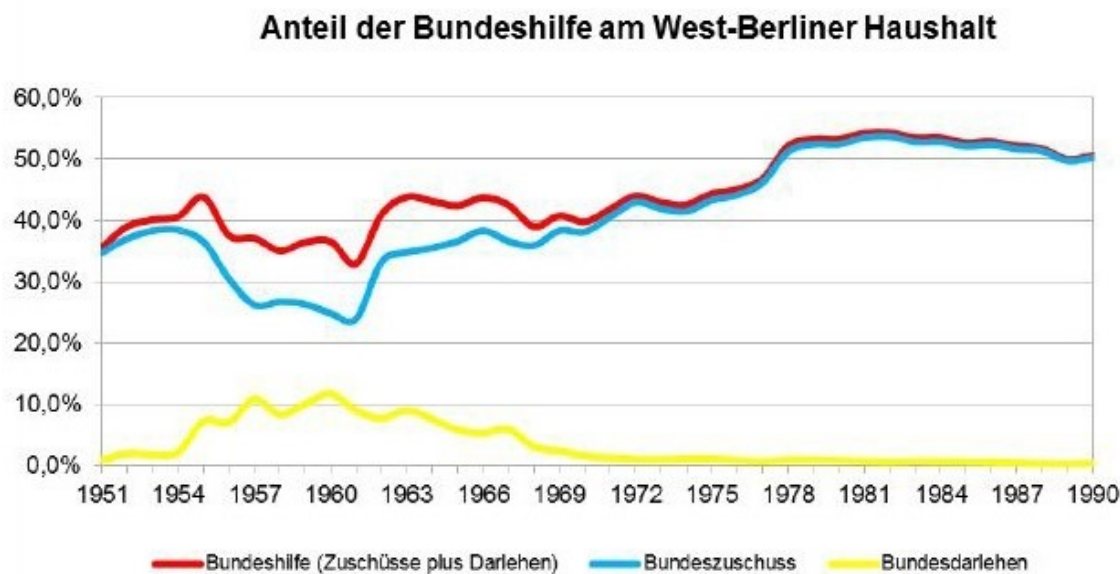
vyčleněno 60 milionů západních marek, dalších 140 milionů DM pokrývalo následující: snížení daně u služeb v oblasti kultury, umění a zábavy z 26 % na 15 %, posílení informační služby v Berlíně, dodatečná policejní bezpečnostní opatření, podpora vědy a kultury, vytvoření dostatečného počtu nových míst v mateřských školách, vyřešení problémů s dopravou způsobených jak stavbou zdi, tak následných bojkotem *S-Bahn*.¹²²

3.5 Obrat: pozitivní trendy jako výsledek zavedených opatření

Výše popsaná opatření se začala poměrně brzy projevovat v meziročních statistikách ve všech možných pozorovatelných oblastech. V rámci této kapitoly jsou popsány trendy objevující se ve vybraných statistikách – demografické ukazatele, míra nezaměstnanosti a hrubý domácí produkt. Ještě předtím je ale zahrnut graf 4, který vyobrazuje podíl spolkové pomoci v rozpočtu Západního Berlína. Díky této grafice si lze lépe představit, jak významná finanční pomoc Spolku poskytnutá po stavbě zdi Západnímu Berlínu byla. Za povšimnutí stojí zejména obrovský skok za minimální čas mezi léty 1961 a 1963. Ve uvedených letech poskočil podíl celkové spolkové pomoci (červená křivka) v západoberlínském rozpočtu ze zhruba 33 % na 44 %, což je nárůst, který v tak krátké době neměl obdoby. Tento fakt, spolu s významnou rolí Willyho Brandta při jednáních se spolkovou vládou, jednoznačně stál za ekonomickými úspěchy Západního Berlína, které jsou patrné ve statistikách zmíněných později v této kapitole.

¹²² Shell, *Bedrohung und Bewahrung*, 398.

Graf 4: Podíl spolkové pomoci v rozpočtu Západního Berlína



Zdroj: Ralf Ahrens, „Stadt am Tropf: Die Bundeshilfe für West-Berlin und das Subventionssystem der Berlinförderung.“, *Deutschland Archiv* (20. prosinec 2017), <http://www.bpb.de/geschichte/zeitgeschichte/deutschlandarchiv/262043/die-bundeshilfe-fuer-west-berlin> (staženo 07. 09. 2018).

Jak již bylo zmíněno dříve, největší obavy panovaly ze ztráty obyvatel, a tedy i pracovní síly – vzpomeňme si na odhady, že Západní Berlín ztratí během let 1961 a 1963 až 130 tisíc občanů. Nepříliš příznivá byla i demografická struktura obyvatelstva města – velký podíl obyvatel tvořili lidé v důchodovém věku. I to mělo vliv na to, že v průběhu celých 50. let byla úmrtnost o poznání vyšší než porodnost.¹²³ Právě i s ohledem na zmíněná fakta velká část opatření cílila na jednotlivce, kterým se snažila finančními příspěvky kompenzovat nevýhody plynoucí z nepříznivého místa jejich bydliště a tím je udržet v Západním Berlíně i do budoucna, případně nalákat nové, hlavně tedy mladé lidi, kteří by se do města přistěhovali. Z tabulky 5 je patrné, že původní prognózy se nenaplnily a zavedená opatření splnila svůj účel. Již v druhém čtvrtletí roku 1962 se počty nově příchozích a odchozích ze Západního Berlína začaly vyrovnávat a v třetím čtvrtletí roku 1963 dokonce úřady zaznamenaly nárůst západoberlínské populace. Celkově tak byl úbytek obyvatel v roce 1963 oproti roku 1961 menší než 1,5 %.¹²⁴

¹²³ Statistisches Landesamt Berlin, *Statistisches Jahrbuch Berlin 1964* (Berlin: Kulturbuch Verlag, 1964).

¹²⁴ Rott, *Die Insel*, 180.

Tabulka 5: Změny v počtu obyvatel Západního Berlína v letech 1961 až 1963

Veränderung der Bevölkerungszahl von West-Berlin¹⁹²

Zeitraum	Wanderungs- gewinn (+) oder -verlust (-)	Sterbeüberschuß (-)	Bevölkerungs- zunahme (+) oder -abnahme (-)
1961 September	- 5 524	- 725	- 6 249
Oktober	- 5 115	- 1 160	- 6 275
November	- 3 023	- 1 132	- 4 155
Dezember	- 3 578	- 1 520	- 5 098
1962 1. Vierteljahr	- 2 266	- 4 187	- 6 453
2. Vierteljahr	+ 971	- 3 003	- 2 032
3. Vierteljahr	- 2 000	- 2 117	- 4 117
4. Vierteljahr	+ 1 977	- 3 902	- 1 925
1963 1. Vierteljahr	+ 2 012	- 5 429	- 3 417
2. Vierteljahr	+ 7 993	- 1 977	+ 6 016
3. Vierteljahr	+ 5 377	- 2 024	+ 3 353
4. Vierteljahr	+ 9 631	- 3 403	+ 6 228

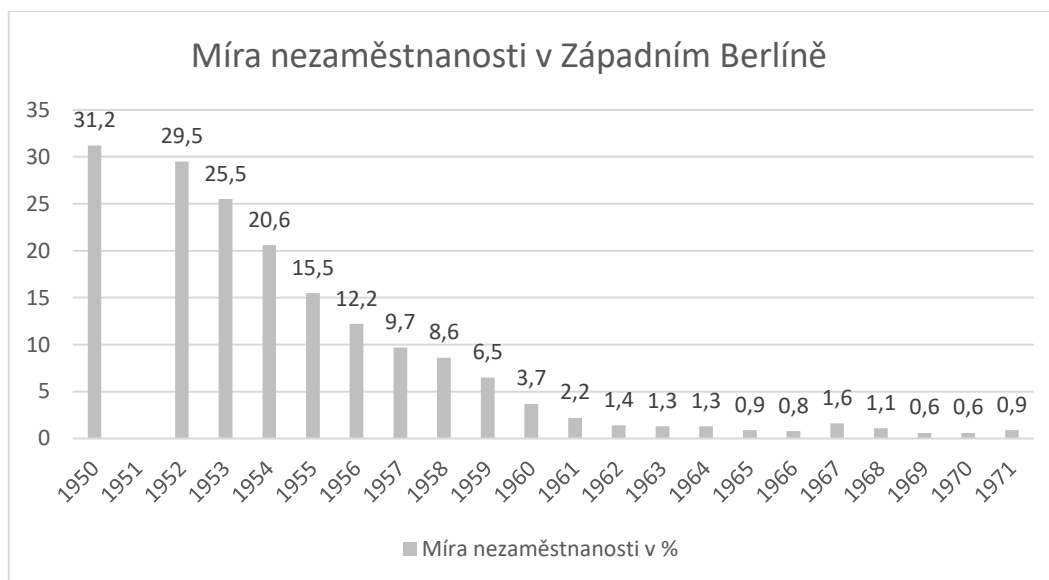
Zdroj: Kurt Leo Shell, *Bedrohung und Bewährung: Führung und Bevölkerung in der Berlin-Krise* (Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 1965), 411.

Dalším významným ukazatelem, na kterém se dá pozorovat úspěšnost bezprostřední finanční pomoci, je graf znázorňující míru nezaměstnanosti. Tu se dařilo konstantně snižovat od roku 1950, kdy dosáhla svého vrcholu v poválečné éře. Koncem 50. let tvořili velkou část nezaměstnaných především starší lidé a už v té době se začal na západoberlínském trhu práce projevovat nedostatek pracovní síly.¹²⁵ Ač odhady po stavbě zdi hovořily o opětovném nárůstu míry nezaměstnanosti, z grafu jasně vyplývá, že k tomu nedošlo. Ba naopak – zatímco v roce 1960 se míra nezaměstnanosti pohybovala kolem 3,7 % a o rok později kolem 2,2 %, za rok 1962 statistici zaznamenali dokonce plnou zaměstnanost, tedy údaj pod hranicí 2 %, čímž Západní Berlín dohnal Spolkovou republiku. K těmto pozitivním výsledkům přispěl i fakt, že po výpadku pracovních sil z Východu se tato – často hůře placená – místa podařilo obsadit Západoberlíňany, kteří s ohledem na vzniklou situaci akceptovali nižší mzdy. Významnou roli hrály i výše popsané finanční příspěvky a daňové úlevy. A třetím významným faktorem byl fakt, že *West-Grenzgänger* bylo mnohem více než *Ost-Grenzgänger*, tudíž logicky nastala poptávka ještě po další pracovní síle, kterou bylo nutné do Západního Berlína dostat z území Spolku, či ze zahraničí. V této době začali do Berlína přicházet tzv. gastarbeiteri, tedy zahraniční pracovníci především z jižní Evropy, nejčastěji Řekové, Jugoslávci nebo

¹²⁵ Shell, *Bedrohung und Bewährung*, 380.

Turci. Právě v této době bychom hledali kořeny multikulturalismu, který je pro dnešní Berlín tak typický.

Graf 5: Vývoj míry nezaměstnanosti v Západním Berlíně v letech 1950 až 1971¹²⁶



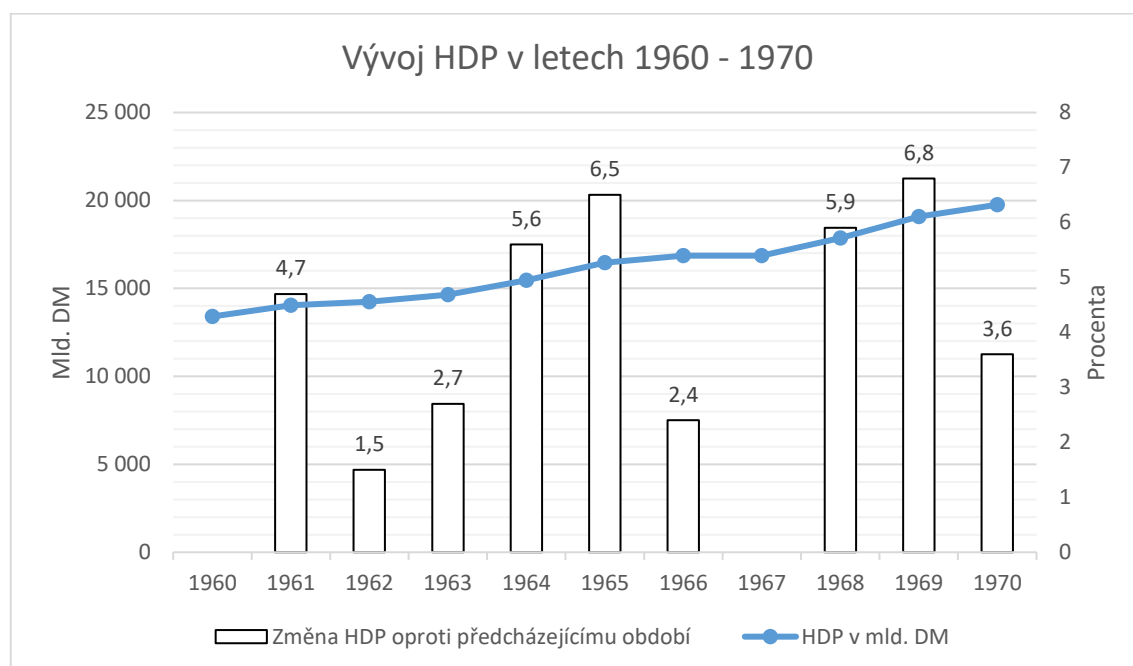
Zdroj: Otto Büsch et al., eds., *Berlin als Hauptstadt im Nachkriegsdeutschland und Land Berlin 1945-1985* (Berlin; New York: Walter de Gruyter, 1987), 335.

Zavedená opatření ke zlepšení hospodářské situace se projevila i ve statistikách hrubého domácího produktu – viz graf 6. Hlavní modrá křivka znázorňuje, jak se vyvíjel hrubý domácí produkt v letech 1960 až 1970. Vedlejší sloupcový graf pak v procentech vyjadřuje změnu HDP oproti předchozímu roku. Je tedy zřejmé, že v pozorovaném období hrubý domácí produkt neustále rostl, i když ne vždy konstantní rychlostí.¹²⁷ Tedy i mezi roky 1961 a 1962 lze navzdory těžkostem způsobeným uzavřením hranic pozorovat nárůst o 1,5 %, významnější posun po stavbě zdi pak statistiky zaznamenaly v roce 1964. Naopak v letech 1965 až 1967 je opět patrné zpomalení růstu HDP, což je způsobeno recesí, která byla první od hospodářského zázraku.

¹²⁶ Za rok 1951 nejsou údaje k dispozici.

¹²⁷ V roce 1967 se HDP oproti předchozímu roku rovněž zvýšilo, nicméně tak nepatrně, že tento nárůst nebylo možné zachytit ve vedlejším sloupcovém grafu.

Graf 6: Vývoj hrubého domácího produktu Západního Berlína v letech 1960 – 1970 k cenám roku 1962



Zdroj: Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung, Beiträge zur Strukturforchung: Heft 29 (Berlin: Duncker & Humblot, 1974), 17.

Dlouhodobým cílem hospodářské politiky Západního Berlína bylo bezesporu dohnání Spolkové republiky Německo a následné udržení se na její (nejen) ekonomické úrovni. Berlínská zeď situaci značně zkomplikovala, nicméně díky štedré pomoci Spolku se Západní Berlín dokázal v mnoha klíčových statistikách udržet v zelených číslech. Jak již bylo mnohokrát zmíněno, nepalčivějším problémem se po 13. srpnu stal hrozící odliv obyvatel. Fakt, že již v roce 1963 úřady zaznamenaly naopak nárůst počtu obyvatel, se tak dá považovat za obrovský úspěch, který nikdo nepředpokládal. Plné zaměstnanosti se podařilo dosáhnout dokonce ještě o rok dříve, a i v následujících letech míra nezaměstnanosti konstantně klesala. I díky tomu se západoberlínské hospodářství udrželo v až překvapivě dobré kondici a ve všech pozorovaných letech je možné sledovat, jak HDP neustále rostlo.

Závěr

Problematika rozděleného města, potažmo později Berlínská zeď, která Západní Berlín zcela oddělila od okolí, jsou záležitosti ve světě bezesporu jedinečné. Zásadně tak ovlivňovaly politický i hospodářský vývoj nejen v Německu, ale i v Evropě v celé druhé polovině 20. století. Právě stavba Berlínské zdi bývá často vnímána negativně, avšak z dlouhodobého hlediska znamenala pro hospodářství onu kýženou jiskru, díky které se podařilo znovunastartovat západoberlínskou ekonomiku. A to dokonce s takovým úspěchem, že se z města zakrátko stala chloubou Spolkové republiky Německo.

Tato zásadní proměna se stala tématem bakalářské práce, která si klade za cíl zanalyzovat konkrétní dopady stavby zdi na západoberlínské hospodářství, respektive trh práce a porozumět tak událostem, které stály na počátku nečekané prosperity. První část práce věnující se období od konce války do stavby zdi popisuje poválečný Západní Berlín jako místo zažívající mimořádný hospodářský útlum, navíc zde panovala vysoká nezaměstnanost. Spolu s dalšími demografickými fakty jako byl nízký podíl mladých mužů, významná převaha ženského pohlaví a stárnutí populace se do budoucna nedaly čekat od západoberlínského trhu práce ani od ekonomiky zázraky. V 50. letech tak začala přicházet finanční pomoc Spolku, díky které se míru nezaměstnanosti dařilo úspěšně snižovat. A to dokonce tak, že těsně před stavbou zdi nastala naopak poptávka po další pracovní síle, čímž se město stalo konkurencí pro SRN rovněž usilující o další zaměstnance. Celková ekonomická situace města se nicméně příliš nezlepšovala. Důležitou roli pro budoucí vývoj na trhu práce hrál v té době i významný podíl pracovníků dojíždějících za prací z východního Německa.

Když kolem Západního Berlína vyrostla zeď, muselo se město vypořádat s celou řadou problémů, které nastaly bezprostředně po této události. Zejména ohrožení vysokého počtu maloobchodníků orientujících se na východoněmecké zákazníky a náhlý výpadek pracovní síly z Východu vnímali představitelé Západního Berlína jako důvody k potenciálnímu zhroucení celé západoberlínské ekonomiky. Ve vzniklé situaci hrozil rovněž odliv obyvatel, který by pro hospodářství Západního Berlína znamenal definitivní konec, neboť právě dostatek pracovní síly je pro fungující hospodářství nezbytný. Navíc bylo od začátku zřejmé, že město se se vzniklou situací samo vypořádat nedokáže.

Prakticky bezprostředně po 13. srpnu 1961 začal Západní Berlín jednat se spolkovou vládou o finanční pomoci, která přišla hned vzápětí. Výsledkem jednání, která

se často řídila spíše Spolkem, a ne vždy odpovídala berlínským představám, byla celá řada opatření, která měla podpořit západoberlínské hospodářství ve všech možných oblastech. Za zmínku jistě stojí například finanční pomoc pro západoněmecké maloobchodníky, kterou čerpali především podnikatelé z příhraničních oblastí, bonusy pro nově příchozí do Západního Berlína, snížení daní, zvýšení mezd a důchodů, zintenzivnění dopravního spojení se SRN. Nejdiskutovanější formou pomoci pak byla tzv. *Zitterprämie*, kterou kritizoval jak berlínský senát, tak vysocí představitelé města, a především pak tisk. U západoberlínských obyvatel ovšem měla úspěch a její zavedení kvitovali. Další formou pomoci pak byly různé bonusy pro ty západoněmecké firmy, které se rozhodly investovat v Západním Berlíně.

S postupem času se ukázalo, že následky 13. srpna 1961 nebyly tak katastrofální, jak je prezentovala a předpokládala vláda a tisk. Díky včasné finanční pomoci ze spolkového rozpočtu a dalším opatřením se v ekonomických a demografických statistikách začaly velmi brzy projevovat pozitivní trendy. Podařilo se jak předejít masovému odlivu obyvatel z Berlína, tak i zlepšit poměry na trhu práce a nalákat do města nové investory. V roce 1962 byla dosažena plná zaměstnanost, ve stejné době úřady zaznamenaly vyrovnávající se počty příchozích a odchozích a následující rok už do Západního Berlína přicházelo více lidí, než kolik jej opouštělo. Mezi příchozími byli i mladí lidé a gastarbeiteri, kteří se stali pro město novým impulzem. Díky zmíněným daňovým úlevám a pobídkám pro investory se Západní Berlín záhy stal vyhledávaným místem. Tyto výchozí okolnosti tak stály na počátku období konjunktury, díky které se z neprosperujícího města obehnaného zdi zakrátko stala perla dávající na odiv možnosti a schopnosti kapitalismu. Z dlouhodobého hlediska tak ve stavbě Berlínské zdi můžeme spatřovat onen zlomový okamžik, který Západnímu Berlínu umožnil znovunastartování hospodářství a otevřel mu cestu k prosperitě.

Klíčovou postavou během jednání se spolkovou vládou byl bezesporu starosta Západního Berlína Willy Brandt, který svému městu zajistil celou řadu výsad. Neméně důležitá byla jeho funkce morální podpory pro západoberlínské obyvatele, které svým klidným vystupováním a pravidelnými projevy přiměl čelit této složité situaci se vztyčenou hlavou. Analýza významu jeho role při vyjednávání s Bonnem by tak mohla být přínosným rozšířením této práce, která se jinak soustředila především na západoberlínské hospodářství a konkrétní dopady na něj než na politické dění po 13. srpnu 1961.

Summary

The issue of a divided city, and later the Berlin Wall, which completely separated West Berlin from its surroundings, is undoubtedly unique in the world. Thus, they significantly influenced political and economic development not only in Germany but also in Europe throughout the second half of the 20th century. It is the construction of the Berlin Wall that is often perceived negatively, but in the long run meant the desired spark for the economy, which enabled the restarting of the West Berlin economy. This process was so successful, that the city soon became the pride of the Federal Republic of Germany.

This fundamental transformation has become the topic of this bachelor thesis, which aims to analyse the concrete impacts of wall construction on the West Berlin economy, or more precisely on the labour market and thus understand the events that were at the beginning of unexpected prosperity. The first part of the thesis dealing with the period from the end of the war until the construction of the wall describes post-war West Berlin as a place experiencing an extreme economic downturn, and there was also high unemployment. Along with other demographic facts such as a low share of young men in the population, a significant superiority of female and the ageing of the population it was not possible to await miracles from the labour market and economy in West Berlin. In the 1950s, financial help from the Federal Government had begun to come. This enabled the successful reduction of the unemployment rate. Or even to such extent, there was, just before the wall construction, on the contrary, demand for the additional labour force, which made the city a competitor for West Germany also seeking other employees. However, the overall economic situation of the city did not improve much. An important role for the future development in the labour market at that time also played a significant proportion of workers commuting from East Germany.

When a wall grew up around West Berlin, the city had to deal with a broad range of problems that occurred immediately after this affair. In particular, the threat to a large number of shopkeepers oriented towards East German customers and the sudden outage of the labour force from the East were perceived by West Berlin officials as a reason for the potential collapse of the entire West Berlin economy. The situation was also threatened by an outflow of inhabitants, which would mean a definitive end to West Berlin economy because enough workforce is necessary for a functioning economy. In

addition, from the very beginning was clear, that West Berlin is not able to deal with the situation on his own.

Almost immediately after August 13, 1961, West Berlin began to negotiate with the Federal Government for financial assistance, which came immediately afterwards. The negotiations, which were often governed rather by the Federal Republic and were not always in line with Berlin's ideas, resulted in a number of measures designed to support the West Berlin economy in all possible areas. It is worth mentioning, for example, financial assistance for retailer gained especially entrepreneurs from the border area, bonuses for people coming to the West Berlin, the reduction of taxes, the increase of wages and pensions, the intensification of the transport connection with the FRG. The most discussed form of financial aid was the so-called *Zitterprämie*, which was criticized by both the Berlin Senate and the city's senior officials, and above all by the press. However, it had success by the West Berliners and its introduction was acknowledged. Another form of assistance was various bonuses for those West German companies that decide to invest in West Berlin.

Over time, it turned out that the consequences of August 13, 1961 were not as catastrophic as presented and assumed by the government and the press. Thanks to early financial assistance from the federal budget and other measures, positive trends in economic and demographic statistics soon became evident. West Berlin managed to prevent a mass outflow of people from the city, as well as to improve labour market conditions and attract new investors to the city. In 1962, full employment was achieved, while at the same time the authorities recorded equal numbers of incoming and outgoing people, and the following year more people came to West Berlin than they were leaving. Among the arrivals were young people and *Gastarbeiters*, who became a new impulse for the city. Thanks to mentioned tax breaks and invitation for investors, West Berlin soon became a sought-after place. These initial circumstances thus stood at the beginning of the boom period, thanks to which the ailing city surrounded by walls soon became a role model to show the possibilities and abilities of capitalism. From a long-term perspective, we can see in the construction of the Berlin Wall the turning point that enabled West Berlin to relaunch the economy and open its way to prosperity.

The key figure in the negotiations with the federal government was undoubtedly the mayor of West Berlin, Willy Brandt, who provided the city with a number of privileges. Equally important was his function of moral support for the people of West

Berlin, who, with his calm manner and regular speeches, made people of West Berlin face this difficult situation with their head held high. An analysis of the importance of his role in the negotiations with Bonn could thus be a useful extension of this thesis, which focused more on the West Berlin economy and the concrete implications on it than on the political developments after August 13, 1961.

Použitá literatura

Prameny

Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung. *Beiträge zur Strukturforchung: Heft 29*. Berlin: Duncker & Humblot, 1974.

Hauptamt Statistik des Magistrats von Gross-Berlin. *Berlin in Zahlen: 1948, 1949*. Berlin: Das neue Berlin, 1949.

Schmidt. „Grenzgänger: Sauberes Pärchen.“ *Der Spiegel* Nr. 34/1961 (16. August 1961): 18-19.

Statistisches Landesamt Berlin. *Statistisches Jahrbuch Berlin 1961*. Berlin: Kulturbuch Verlag, 1961.

Statistisches Landesamt Berlin. *Statistisches Jahrbuch Berlin 1964*. Berlin: Kulturbuch Verlag, 1964.

Sekundární literatura

Abelshausen, Werner. *Deutsche Wirtschaftsgeschichte seit 1945*. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 2004.

Ahrens, Ralf. „Stadt am Tropic: Die Bundeshilfe für West-Berlin und das Subventionssystem der Berlinförderung.“ *Deutschland Archiv* (20. prosinec 2017), <http://www.bpb.de/geschichte/zeitgeschichte/deutschlandarchiv/262043/die-bundeshilfe-fuer-west-berlin> (staženo 07. 09. 2018).

Bähr, Johannes. *Industrie im geteilten Berlin (1945–1990): Die elektrotechnische Industrie und der Maschinenbau im Ost-West-Vergleich: Branchenentwicklung, Technologien und Handlungsstrukturen*. München: Saur, 2001.

Barclay, David E. *Schaut auf diese Stadt. Der unbekannte Ernst Reuter*. Berlin: Siedler Verlag, 2000.

Büsch, Otto et al., eds. *Berlin als Hauptstadt im Nachkriegsdeutschland und Land Berlin 1945-1985*. Berlin; New York: Walter de Gruyter, 1987.

Ciesla, Burghard. *Als der Osten durch den Westen fuhr*. Köln: Bohlau, 2006.

Cornelsen, Doris. *Finanzhilfe für Westberlin: Eine Untersuchung über Umfang und Bedeutung der finanziellen Verflechtung im öffentlichen Sektor zwischen West-Berlin und Westdeutschland*. Berlin: Duncker & Humblot, 1970.

Elkins, Thomas Henry a Burkhard Hofmeister. *Berlin. The spatial structure of a divided city*. London; New York: Methuen, 1988.

Fijalkowski, Jürgen et al., eds. *Berlin — Hauptstadtanspruch und Westintegration*. Köln-Opladen: Springer-Verlag, 1967.

Glaser, Rüdiger, Hans Gebhardt a Winfried Schenk. *Geographie Deutschlands*. Darmstadt: Primus Verlag, 2007.

Hertz, Thomas. *Die Industrie- und Handelskammer zu Berlin: ein Beitrag zur Wirtschaftsgeschichte Berlins*. Berlin; New York: Walter de Gruyter, 2008.

Hoerning, Erika M. „Kalter Krieg in Berlin“. In *Biographien in Deutschland: Soziologische Rekonstruktionen gelebter Gesellschaftsgeschichte*, ed. Peter Alheit a Wolfram Fisher-Rosenthal et al., 153-170. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 1995.

Nigrin, Tomáš. *Izolovaný ostrov: Západní Berlín a jeho proměny po stavbě Berlínské zdi*. Praha: Dokořán, 2013.

Ribbe, Wolfgang. *Berlin 1945-2000: Grundzüge der Stadtgeschichte*. Berlin: Bwv - Berliner Wissenschafts-Verlag, 2002.

Roggenbuch, Frank. *Das Berliner Grenzgängerproblem: Verflechtung und Systemkonkurrenz vor dem Mauerbau*. Berlin; New York: Walter de Gruyter, 2008.

Roggenbuch, Frank. „Verflechtung und Systemkonkurrenz: Eine Betrachtung zum Berliner Grenzgängerproblem.“ *Potsdamer Bulletin für Zeithistorische Studien* Nr. 36-37

(2006), http://zzf-potsdam.de/sites/default/files/publikation/Bulletin/roggenbuch_36.pdf
(staženo 01. 09. 2018).

Rott, Wilfried. *Die Insel: eine Geschichte West-Berlins, 1948-1990*. München: C.H. Beck, 2009.

Sälter, Gerhard a Tina Schaller. *Grenz- und Geitserbahnhöfe im geteilten Berlin*. Berlin: Christoph Links Verlag GmbH, 2013.

Shell, Kurt Leo. *Bedrohung und Bewährung: Führung und Bevölkerung in der Berlin-Krise*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 1965.

Thomas, Volker. *Deutschland zwischen Ost und West: Eine bewusst andere Sicht auf die Zeit von der Weimarer Republik bis zum Ende der DDR*. Berlin: epubli, 2014.

Tödt, Helga. *Die drei Leben des Ostberliner Arztes Gustav B.* Berlin: Pro BUSINESS, 2017.

Wolff, Michael W. *Die Währungsreform in Berlin: 1948/49*. Berlin; New York: Walter de Gruyter, 1991.

TEZE BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Jméno:

Tereza Novotná

E-mail:

terka-n@seznam.cz

Studijní obor:

Česko-německá studia

Semestr a školní rok zahájení práce:

Čtvrtý semestr, školní rok 2017/2018

Semestr a školní rok ukončení práce:

Osmý semestr, školní rok 2019/2020

Vedoucí bakalářského semináře:

doc. PhDr. Tomáš Nigrin, Ph.D.

Vedoucí práce:

doc. PhDr. Tomáš Nigrin, Ph.D.

Název práce:

Vliv stavby Berlínské zdi na trh práce v Západním Berlíně

Charakteristika tématu práce (max. 10 řádek):

V 50. letech se Západní Berlín nacházel ve velmi špatné hospodářské kondici - mzdy byly nízké, nezaměstnanost vysoká a to vše se podepsalo na upadajícím životním standardu místních. Zlom paradoxně nastal až se stavbou Berlínské zdi. Nečekané uzavření hranic znamenalo mnoho komplikací, ať už se týkaly dopravy, či především náhlého výpadku pracovní síly z Východu, na které byl Západní Berlín do jisté míry závislý. Navíc hrozil odliv obyvatel i kapitálu. Z dlouhodobého hlediska však v této události spatřujeme přelomový okamžik, který stál na počátku ekonomické prosperity. Ta byla umožněna především díky štědré finanční pomoci SRN - místním se zvýšily platy, podnikatelé dostali daňové úlevy, zlepšila se infrastruktura atd. Západní Berlín se tak brzy stal zajímavým místem pro investory, nezaměstnanost se rychle snižovala a nic tak městu nebránilo v cestě k rozkvětu.

Zdůvodnění úprav a změn tématu od zadání projektu do odevzdání práce (max. 10 řádek):

Oproti původnímu návrhu nedochází k přílišným změnám - jedná se spíše o konkretizaci jednotlivých oblastí zkoumání, případně o to, že některým aspektům je věnován větší prostor. Zůstává tedy rozdělení do tří hlavních částí - hospodářská situace v Západním Berlíně před stavbou zdi, bezprostřední dopady stavby zdi na hospodářství a trh práce a politická opatření ke zlepšení ekonomické situace a jejich výsledky. V rámci první kapitoly je téma pendlerství zpracováno podrobněji než bylo původně zamýšleno. V druhé části je pak více prostoru věnováno proměnám, kterými západoberlínský pracovní trh po uzavření hranic prošel. Třetí část pak nenabízí jen přehled konkrétních opatření v rámci nové politiky zaměstnanosti, jak bylo původně zamýšleno, ale snaží se přinést i komplexnější pohled na celý proces politických jednání a na to, jak se průběžně měnil politický přístup.

Struktura práce (hlavní kapitoly obsahu):

1. Hospodářská situace v Západním Berlíně 1945-1961
2. Bezprostřední dopady stavby zdi na hospodářství Západního Berlína
3. Politická reakce: Opatření ke zlepšení poměrů na trhu práce

Prameny a literatura (výběrová bibliografie, max. 30 hlavních titulů):

Bähr, Johannes. *Industrie im geteilten Berlin (1945–1990): Die elektrotechnische Industrie und der Maschinenbau im Ost-West-Vergleich: Branchenentwicklung, Technologien und Handlungsstrukturen*. München: Saur, 2001.

Nigrin, Tomáš. Izolovaný ostrov: Západní Berlín a jeho proměny po stavbě Berlínské zdi. Praha: Dokořán, 2013.

Ribbe, Wolfgang. Berlin 1945-2000: Grundzüge der Stadtgeschichte. Berlin: Bwv - Berliner Wissenschafts-Verlag, 2002.

Roggenbuch, Frank. Das Berliner Grenzgängerproblem: Verflechtung und Systemkonkurrenz vor dem Mauerbau. Berlin; New York: Walter de Gruyter, 2008.

Rott, Wilfried. Die Insel: eine Geschichte West-Berlins, 1948-1990. München: C.H. Beck, 2009.

Shell, Kurt Leo. Bedrohung und Bewährung: Führung und Bevölkerung in der Berlin-Krise. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 1965.

Podpis studenta a datum

Schváleno	Datum	Podpis
Vedoucí práce		
Vedoucí bakalářského semináře		
Garant oboru		